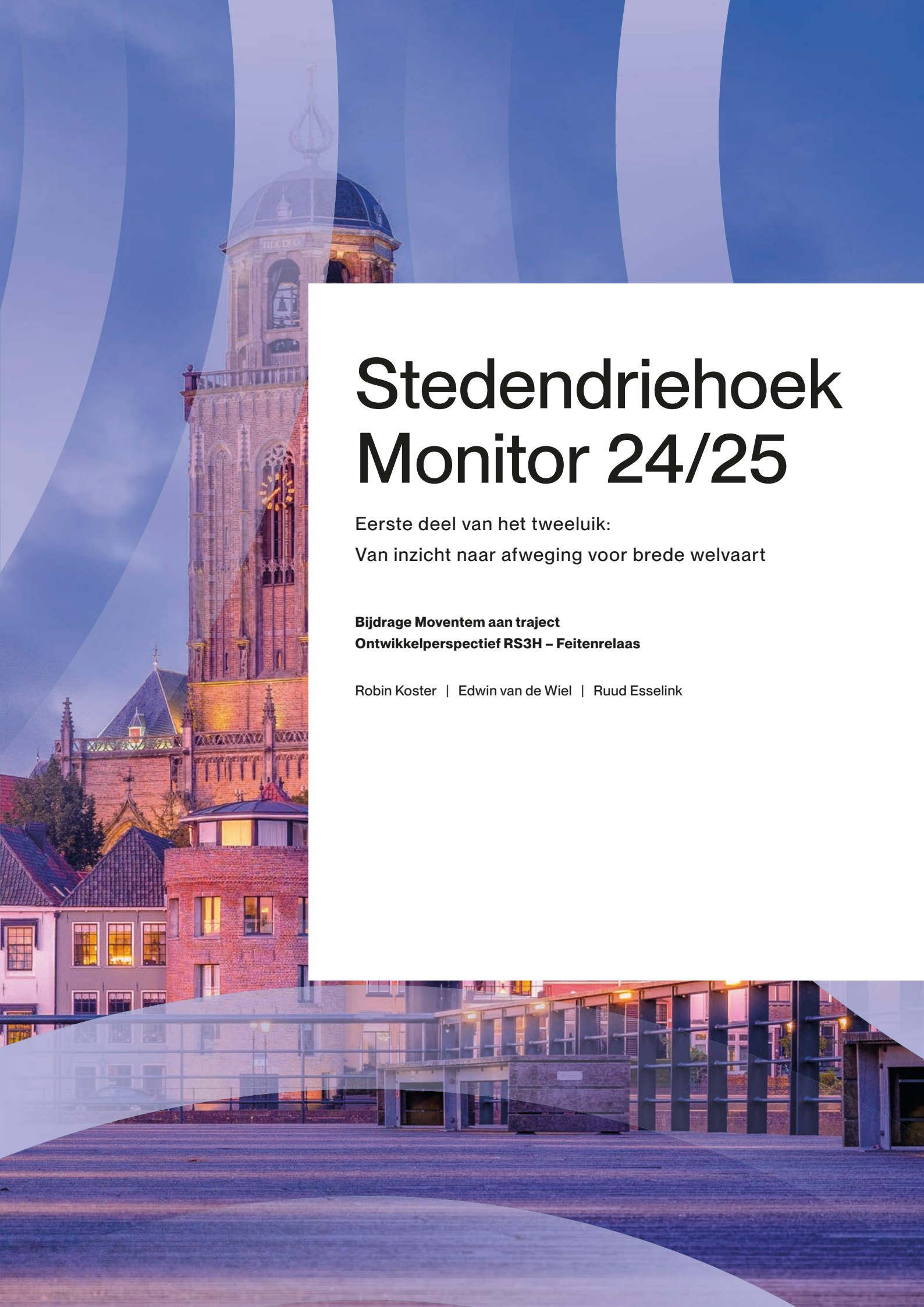

The background of the cover features a composite image. The upper portion shows a tall, historic brick church tower with a clock face and a domed lantern, illuminated at dusk. The lower portion shows a modern building with a glass facade and a brick base, also at dusk. The entire image is overlaid with large, flowing, semi-transparent blue and white shapes that create a sense of movement and design.

Stedendriehoek Monitor 24/25

Eerste deel van het tweeluik:

Van inzicht naar afweging voor brede welvaart

**Bijdrage Moventem aan traject
Ontwikkelperspectief RS3H – Feitenrelaas**

Robin Koster | Edwin van de Wiel | Ruud Esselink

Stedendriehoek Monitor 24/25

Eerste deel van het tweeluik:

Van inzicht naar afweging voor brede welvaart

Bijdrage Moventem aan traject

Ontwikkelperspectief RS3H – Feitenrelaas

Robin Koster | Edwin van de Wiel | Ruud Esselink

Voorwoord

Toekomstgericht beleid begint met een goed begrip van het hier en nu. De Stedendriehoek Monitor biedt hiervoor het fundament. In een tijd waarin regionale verschillen toenemen en brede welvaart steeds nadrukkelijker het beleidskompas wordt, is betrouwbare en actuele kennis over de eigen regio onmisbaar.

De monitor vormt het eerste deel van een tweeluik dat toewerkt naar een afwegingskader voor brede welvaart richting 2050. Want: om te weten waar we naartoe willen, moeten we eerst weten waar we nu staan. Dit feitenrelaas helpt ons om koers te bepalen en biedt houvast voor het gesprek over wat voor een regio de Stedendriehoek in de toekomst wil zijn.

Deze monitor brengt de sociaal-economische ontwikkelingen in de Stedendriehoek scherp in beeld. Van economie tot arbeidsmarkt en demografie: u vindt hier de feiten die ertoe doen. Gebundeld voor de acht samenwerkende gemeenten, op een manier die overzicht en inzicht biedt. Daarbij is het zowel aanvullend als verdiepend op de website 'Regio Stedendriehoek in Cijfers'. Het geeft niet alleen een beeld in figuren van de stand en ontwikkeling op de genoemde thema's maar ook toelichtende tekst. In een wereld die meer en meer bestaat uit beeld en virtueel bevat deze uitgave beelden en woorden. En het is ook beschikbaar als gedrukt exemplaar.

Feiten vormen het startpunt, en de gezamenlijke dialoog en duiding bepalen de richting. Deze monitor nodigt uit om samen te reflecteren op waar we staan, wat we belangrijk vinden en waar we naartoe willen. Deze monitor helpt om vanuit één gedeeld feitenbeeld het gesprek over de toekomst te voeren.

Als u deze monitor jaarlijks herhaalt, kunt u niet alleen trends volgen, maar ook tijdig bijsturen. U sluit dan aan bij een groeiend aantal (buur)regio's die hun sociaal-economische ontwikkeling structureel in kaart brengen. Niet omdat het moet, maar omdat het werkt.

We hopen dat deze monitor een waardevolle bron van kennis, inzicht en inspiratie zal zijn. Voor bestuurders en ambtenaren. Voor ondernemers, inwoners en onderzoekers. Voor iedereen die wil bijdragen aan een sterke, veerkrachtige regio met oog voor de lange termijn.

Veel leesplezier – en vooral: veel goede gesprekken gewenst. Later dit jaar komen we bij u terug met het andere deel van het tweeluik; het afwegingskader brede welvaart voor het ontwikkelperspectief 2050.

Namens team Moventem,
Robin Koster

Inhoudsopgave

VOORWOORD	3
NAAR HET ONTWIKKELPERSPECTIEF 2050	5
0.1 KENGETALLEN STEDENDRIEHOEK	6
1.0 ECONOMIE	10
1.1 Bruto regionaal product en arbeidsproductiviteit	11
1.2 Banen	14
1.3 Bedrijfsvestigingen	18
2.0 ARBEIDSMARKT	20
2.1 Arbeidsaanbod en -deelname	21
2.2 Arbeidsmarktspanning	25
2.3 Woon-werkverkeer	28
3.0 INWONERS	32
3.1 Bevolkingsdynamiek	33
3.2 Huishoudens	37
COLOFON	40

Naar het ontwikkel- perspectief 2050

Werkloosheid laag, arbeidsparticipatie stagneert

De regionale beroepsbevolking is in de periode 2011- 2024 gegroeid, de arbeidsparticipatie ligt in 2024 evenwel lager dan in Nederland. In 2011 was deze nog hoger dan landelijk. Een verklaring voor deze ontwikkeling kan deels worden gevonden in de gemiddeld oudere bevolking. Dit heeft gevolgen voor de arbeidsdeelname, deze neemt immers af naarmate de leeftijd hoger is. Het werkloosheidpercentage ligt lager dan in Nederland. Inwoners zijn meer in staat een baan te vinden en te houden als zij ook willen werken. Dat is ook te zien op de regionale arbeidsmarkt. Beperkt de krappe arbeidsmarkt de ontwikkeling van de regionale economie?

Toename diensteneconomie, afname productie-economie

De regio kende in de afgelopen jaren een sterke werkgelegenheidsgroei. Deze blijft enigszins achter bij de Nederlandse ontwikkeling. In de producerende sectoren, zoals landbouw, industrie en bouw is de werkgelegenheid licht gekrompen, terwijl deze in Nederland als geheel is toegenomen. De diensteneconomie heeft zich eveneens sterk ontwikkeld, maar minder sterk in vergelijking met de Nederlandse economie als geheel. Hieruit zijn aanwijzingen te vinden die duiden op een minder sterke wendbaarheid van de Stedendriehoek-economie.

Werkregio en/of woonregio

Een grote meerderheid van de inwoners van de Stedendriehoek werkt in de eigen regio. Daarnaast trekt de regio per saldo forensen uit de zuidelijk en oostelijk gelegen regio's en ziet (vrijwel) dagelijks meer inwoners naar De Randstad en Regio Zwolle reizen dan omgekeerd. Het aandeel inwoners dat forenst naar andere regio's neemt in de afgelopen 10 jaar toe. De afgelopen jaren is het aandeel inwoners dat buiten de regio werkt toegenomen. Daarmee lijkt de regio zich minder in een werkregio te ontwikkelen en meer als een woonregio.

Nederland als referentie?

In deze monitor is een vele gevallen de regio Stedendriehoek vergeleken met Nederland. Hoe ontwikkelt de regio zich in vergelijking met de landelijke gemiddelden? Dit is een algemeen gebruik in de wereld van de regiomonitoring. Voor een meer geëigende vergelijking is natuurlijk de vraag: Welke regio wil de Stedendriehoek zijn? Een gemiddelde Nederlandse regio of bestaat er een regio in Nederland die als voorbeeld of benchmark zou kunnen dienen voor de Stedendriehoek. Of streeft de regio een eigen uniek profiel na?

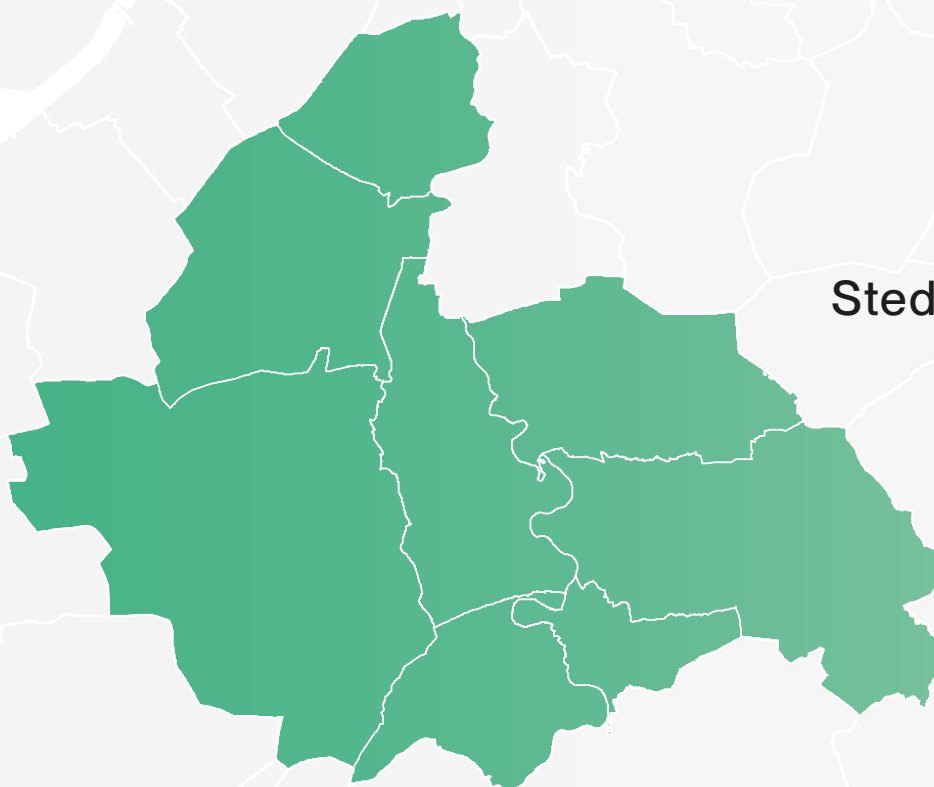
Op naar een afwegingskader brede welvaart 2050

Deze monitor vormt het eerste deel van een tweeluik dat toewerkt naar een afwegingskader voor brede welvaart richting 2050. Het zal ongetwijfeld meer vragen oproepen dan het beantwoordt. Antwoorden die wellicht te vinden zijn op de website 'Regio Stedendriehoek in Cijfers'. Deze monitor bevat capita selecta van de regionale ontwikkeling, een selectie van relevante en gebruikelijke onderwerpen om de stand en ontwikkeling van de regio in beeld te brengen. Mogelijk is verbreding of verdieping op thema's wenselijk. Graag doen we hierover verslag in het tweede deel van het tweeluik ter ondersteuning van het Ontwikkelperspectief.

Feiten vormen voor het afwegingskader brede welvaart het startpunt als voeding voor een gezamenlijke dialoog. Deze monitor nodigt uit om samen te reflecteren op waar we staan, wat we belangrijk vinden en waar we naartoe willen. Deze monitor helpt om vanuit één gedeeld feitenbeeld het gesprek over de toekomst

0.1

Kengetallen Stedendriehoek

Stedendriehoek

453.714 inwoners
telde de Stedendriehoek begin 2024.

Stedendriehoek +0,5%
(t.o.v. 2023)

Nederland +0,7%
(t.o.v. 2023)

205.830 huishoudens
telde de Stedendriehoek begin 2024.

Stedendriehoek +0,8%
(t.o.v. 2023)

Nederland +1,3%
(t.o.v. 2023)

47.270 bedrijven en instellingen
waren gevestigd in de
Stedendriehoek in 2023.

Stedendriehoek +5,9%
(t.o.v. 2022)

Nederland +5,7%
(t.o.v. 2022)

251.000 personen
vormden de regionale
beroepsbevolking in 2024.

Stedendriehoek -0,4%
(t.o.v. 2023)

Nederland +0,7%
(t.o.v. 2023)

8.000 werklozen
telde de Stedendriehoek in 2024,
3,3% van de beroepsbevolking.

Stedendriehoek 3,3%
(3,4% in 2023)

Nederland 3,7%
(3,6% in 2023)

4,6 banen had een werkzoekende
uit de arbeidsmarktregio Veluwe
Stedendriehoek gemiddeld voor het
uitkiezen in het 3e kwartaal van 2024.

Veluwe Stedendriehoek 4,6 banen
(5,8 banen in 2023 Q3)

Nederland 3,8 banen
(4,5 banen in 2023 Q3)

23% 65-plussers
Begin 2024 was afgerond 23,2%
van alle inwoners in de Stedendriehoek
65 jaar of ouder.

Stedendriehoek 23,3%
(17,2% in 2011)

Nederland 20,5%
(15,6% in 2011)

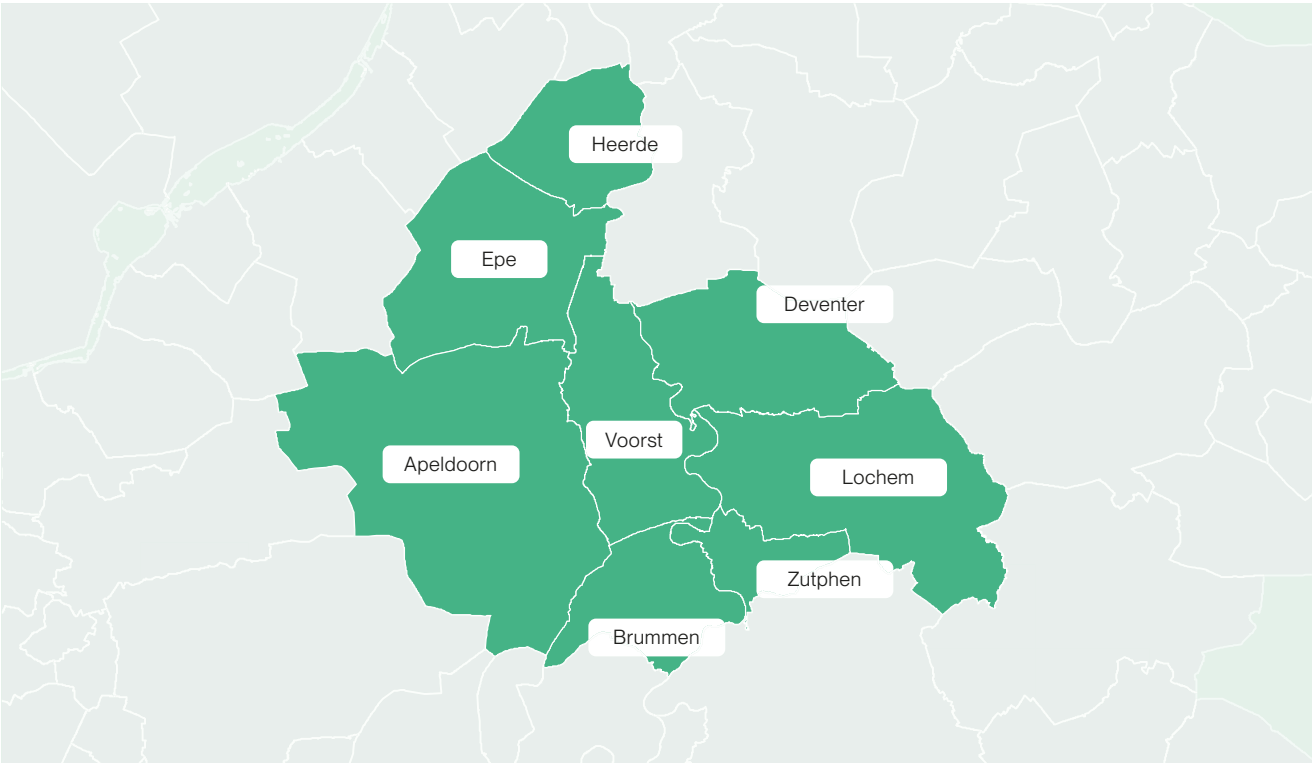

75,5% van de 15-75 jarigen
werkt of is werkloos
(bruto arbeidsparticipatie).

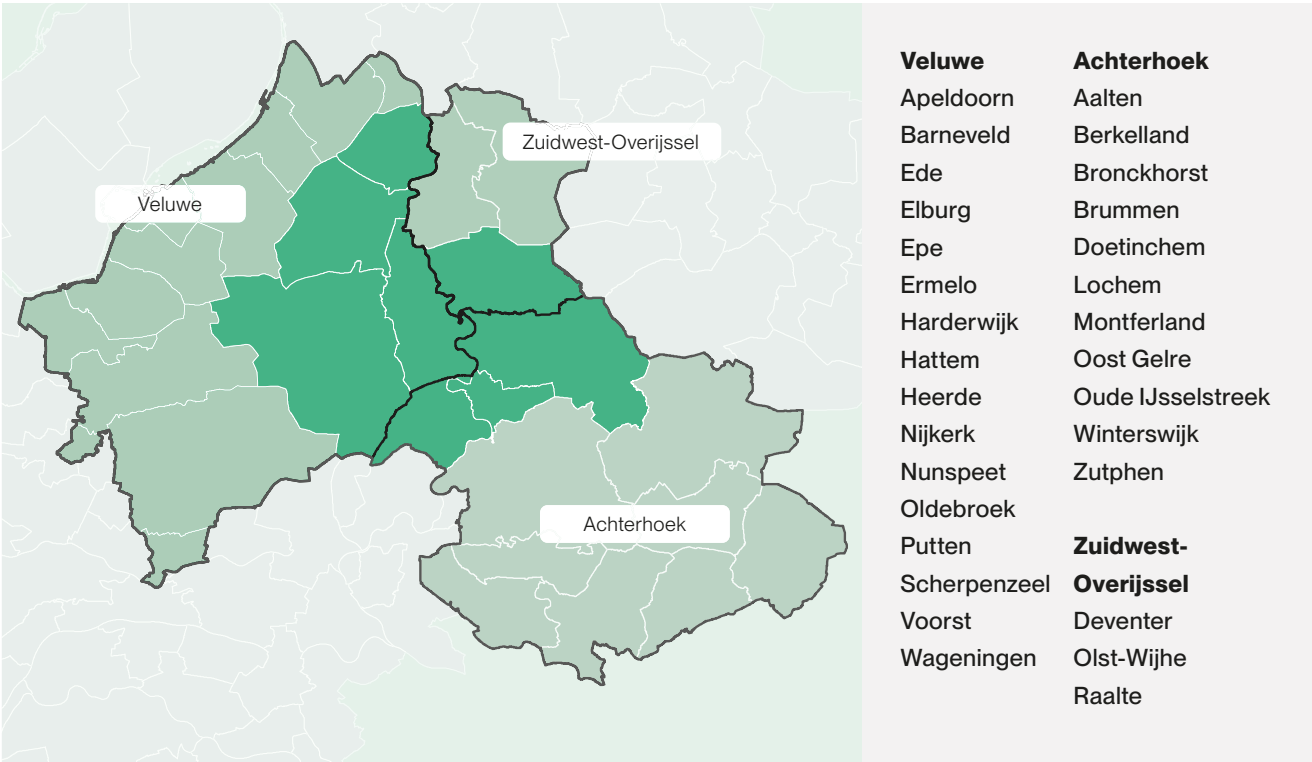
Stedendriehoek 75,5%
(75,5% in 2023)

Nederland 76,0%
(75,8% in 2023)

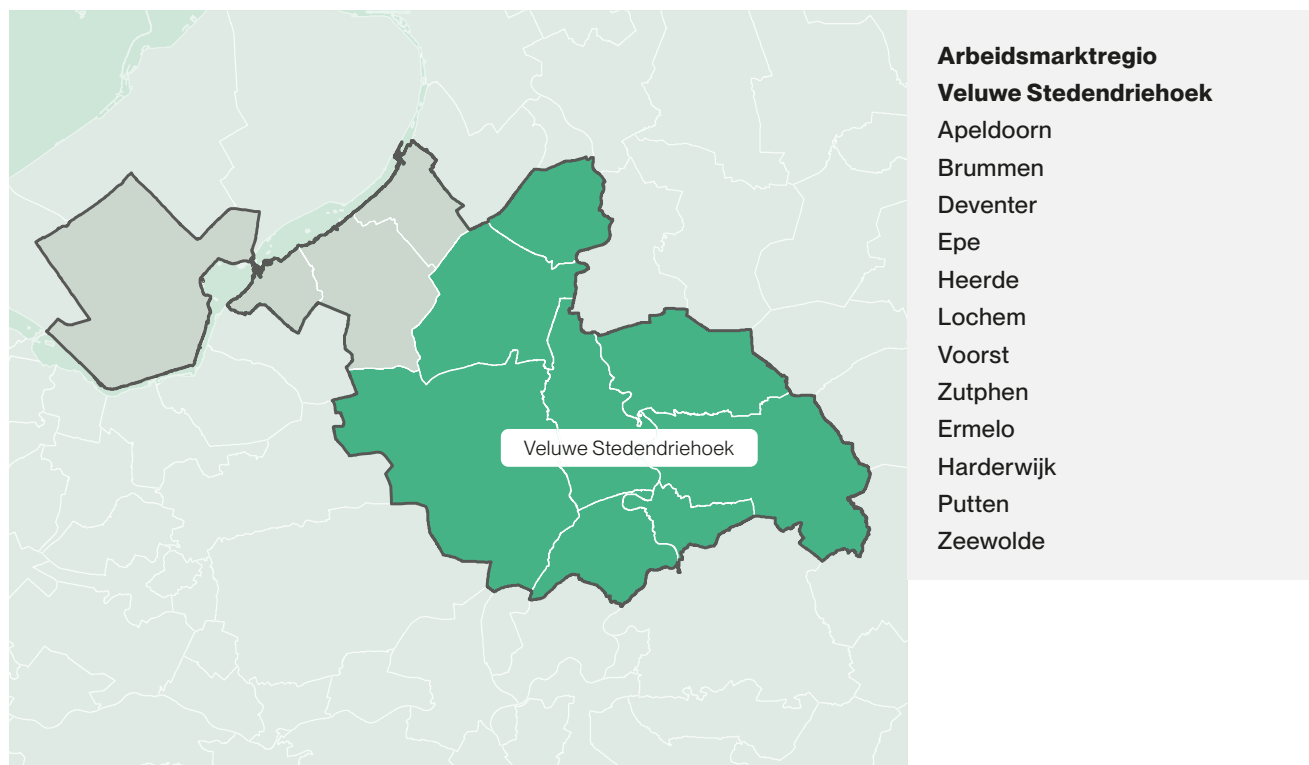
Kaart 0.1 Gemeenten van de Stedendriehoek

Kaart 0.2 Gemeenten van COROP-regio's Achterhoek, Veluwe, Zuidwest-Overijssel

Kaart 0.3 Gemeenten van de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek

1.0

Economie

In vogelvlucht

- Voor de COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel bedroeg het gezamenlijk BRP in 2023 63,7 miljard euro Dit is 6,0 procent van het bruto nationaal product.
- De lange-termijnontwikkeling van het BRP (periode 2011–2023) laat een groei zien van 62,8 procent, landelijk was de groei over dezelfde periode 62,7 procent.
- De Stedendriehoek telt in 2023 247.630 werkzame personen, 2,2 procent meer dan in 2022. In Nederland was de toename 2,6 procent.
- Bekeken over de periode 2011–2023 nam de werkgelegenheid in de Stedendriehoek met 10,3 procent toe, in Nederland was de toename 14,8 procent.
- Het leeuwendeel van de werkzame personen is werkzaam in de dienstensector, 81,3 procent. In Nederland is 81,8 procent van de werkzame personen actief in de diensteneconomie.
- De zzp'ers vormen met 73,3 procent de grootste groep bedrijfsvestigingen. In Nederland is 73,7 procent van alle vestigingen een zzp'er.

1.1 Bruto regionaal product en arbeidsproductiviteit

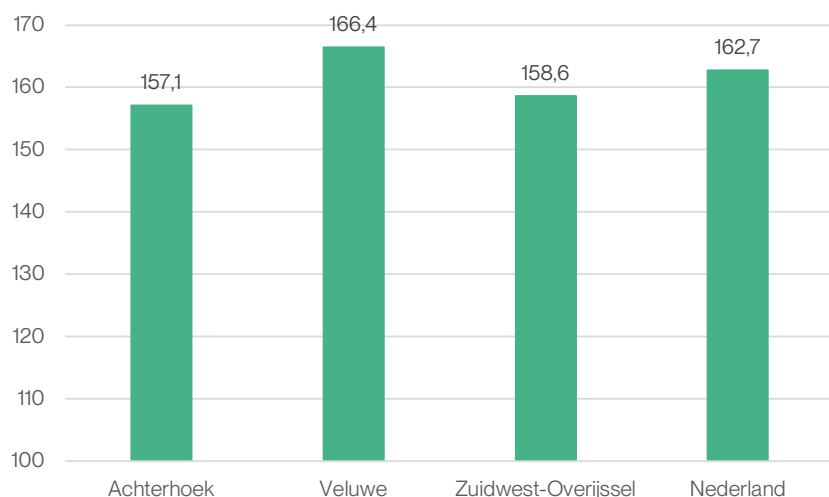
Ontwikkeling BRP gelijk aan landelijke ontwikkeling

Voor de Stedendriehoek gebruiken we voor de beschrijving van de stand en ontwikkeling van het BRP-cijfers van de COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel; cijfers specifiek voor de Stedendriehoek en geaggregeerd op een gedetailleerder ruimtelijk niveau – zoals gemeenten – zijn niet beschikbaar. Deze COROP-regio's zijn weergegeven in kaart 0.2. De gebruikte cijfers voor de laatste twee jaar zijn van voorlopige aard, deze kunnen dus nog (licht) veranderen.

In het afgelopen jaar heeft het CBS een revisie van de nationale rekeningen doorgevoerd. Bij deze vijfjaarlijkse revisie kunnen veranderingen in concepten, classificaties, methoden en bronnen ontstaan. Dat heeft gevolgen voor de berekening van het BRP. Om reeksbreken te voorkomen zijn ook de voorafgaande jaren opnieuw volgens deze aangepaste methode berekend. Hierdoor wijken de nieuwste cijfers af van eerdere cijfers.

Voor de drie COROP-regio's gezamenlijk bedroeg het BRP in marktprijzen in 2023 63,7 miljard euro. Dit was 5,5 miljard euro (+9,5 procent) meer dan een jaar eerder. In vergelijking met Nederland is het BRP van de Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel daarmee sterker gestegen. Het bruto binnenlands product (BBP) steeg met 7,4 procent.

Figuur 1.1 Ontwikkeling BRP en BBP in marktprijzen, COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel en Nederland, 2011–2023 (index 2011=100)

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Over een langere periode beschouwd ontwikkelt het BRP van de drie COROP-regio's zich min of meer parallel aan dat van het landelijke BBP. Wel is in de periode 2011–2013 een lichte afname te zien van het BRP van de Regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel, terwijl het BBP stijgt. De achterstand die hierdoor ontstaan is, is weer in de daaropvolgende periode ingehaald. Het BRP van de regio is in 2023 62,8 procent hoger dan in 2011. Voor het nationale BBP bedroeg deze toename 62,7 procent.

Bruto Regionaal Product (BRP)

Het bruto regionaal product is een maat voor de omvang van de regionale economie. Het is de totale toegevoegde waarde van alle in de regio geproduceerde finale goederen en diensten. Om verschillende gebieden met elkaar te vergelijken is het gebruikelijk om het BRP te delen door het aantal inwoners. Zo ontstaat het BRP per inwoner. Dit is een gestandaardiseerde maat.

In deze paragraaf betreft het Bruto Regionaal Product het 'BRP in marktprijzen'. Deze wordt in twee stappen berekend. Ten eerste uit de som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij hebben moeten verbruiken om hun producten te kunnen maken. Deze som staat bekend als de toegevoegde waarde 'in basisprijzen'. Ten tweede wordt om tot het 'BRP in marktprijzen' te komen, hierbij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw opgeteld.

BRP in constante prijzen

Ook wordt in deze paragraaf gebruik gemaakt van de BRP in constante prijzen. Door dit cijfer te gebruiken wordt het effect van prijsstijgingen geneutraliseerd. Het geeft daarmee een beter beeld van de reële ontwikkeling van het BRP en daarmee de regionale economie.

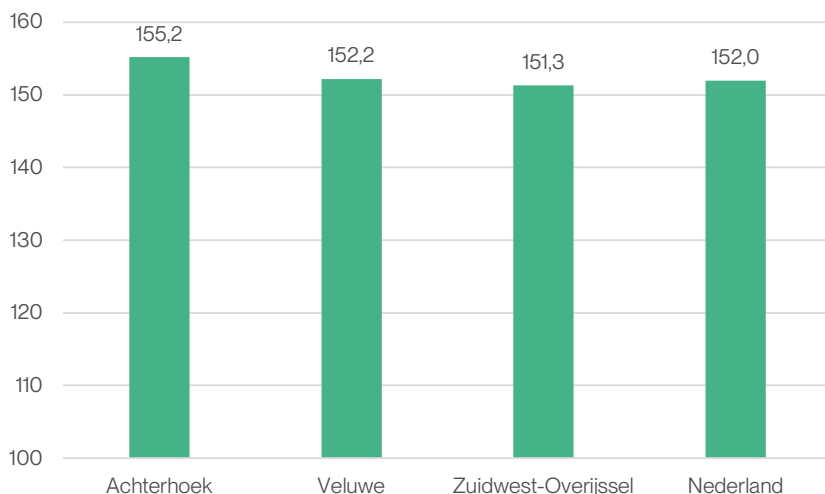
BBP en BRP

Het Bruto Binnenlands Product (BBP) heeft betrekking op het binnenland, de gehele Nederlandse economie. Het Bruto Regionaal Product (BRP) heeft betrekking op delen van ons land. De door het CBS onderscheidde regio's zijn landsdelen, provincies en COROP-regio's. Omdat cijfers niet specifiek voor de Stedendriehoek beschikbaar zijn maken we gebruik van tabellen van de COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel.

Het BRP per inwoner lager dan in Nederland

Het BRP per inwoner in de drie COROP-regio's Achterhoek (42.950 euro), Veluwe (53.800 euro) en Zuidwest-Overijssel (46.700 euro) ligt lager dan het Nederlandse gemiddelde. Het landelijke BBP per inwoner bedraagt in 2023 ruim 59.700 euro. Dit is 52 procent hoger dan in 2011. De regio Achterhoek heeft het laagste BRP per inwoner, maar tussen 2011 en 2023 wel relatief de grootste groei gerealiseerd (+55 procent).

Figuur 1.2 Ontwikkeling BRP en BBP per inwoner, COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel en Nederland, 2011–2023 (index 2011=100)

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

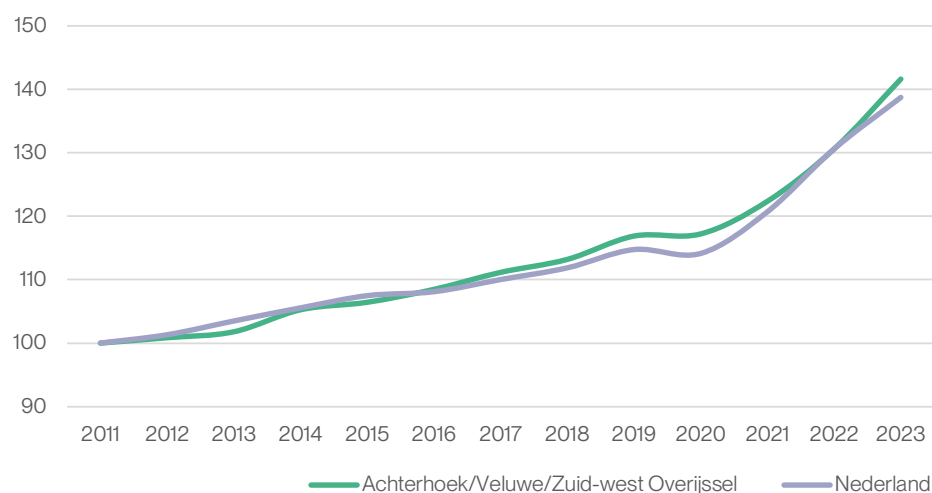
Arbeidsproductiviteit regio's vrijwel stabiel onder landelijk niveau

Om een indruk te krijgen van de arbeidsproductiviteit in de Stedendriehoek gebruiken we cijfers van de COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel. Ook arbeidsproductiviteitscijfers zijn niet op gemeentelijk niveau beschikbaar.

De arbeidsproductiviteit in euro's, de toegevoegde waarde per arbeidsjaar, bedroeg in 2023 in de drie COROP-regio's gemiddeld zo'n 102.160 euro. In Nederland als geheel bedroeg deze ruim 115.500 euro. De arbeidsproductiviteit ligt hiermee 11,6 procent onder het landelijk gemiddelde.

De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in drie COROP-regio's gemiddeld loopt grotendeels gelijk aan die van de Nederlandse economie. Alleen in 2019, 2020 en ook 2023 is de toename wat groter dan landelijk gemiddeld. Sinds 2011 is de arbeidsproductiviteit gestegen met 41,6 procent, landelijk met 38,7 procent. Het negatieve verschil in arbeidsproductiviteit is hiermee in twaalf jaar tijd iets kleiner geworden.

Figuur1.3 Ontwikkeling arbeidsproductiviteit, COROP-regio's Achterhoek, Veluwe en Zuidwest-Overijssel en Nederland, 2011–2023 (index 2011=100)

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Arbeidsproductiviteit

Arbeidsproductiviteit is de gemiddelde productie per werknemer per tijdseenheid. Vaak wordt hiervoor een jaar genomen. Algemeen wordt aangenomen dat een efficiëntere en effectievere manier van produceren leidt tot een hogere arbeidsproductiviteit. En hoe productiever een gebied is, hoe welvarender het zal zijn. Arbeidsproductiviteit geeft daarmee een goed beeld van de kracht van de regionale economie.

1.2 Banen

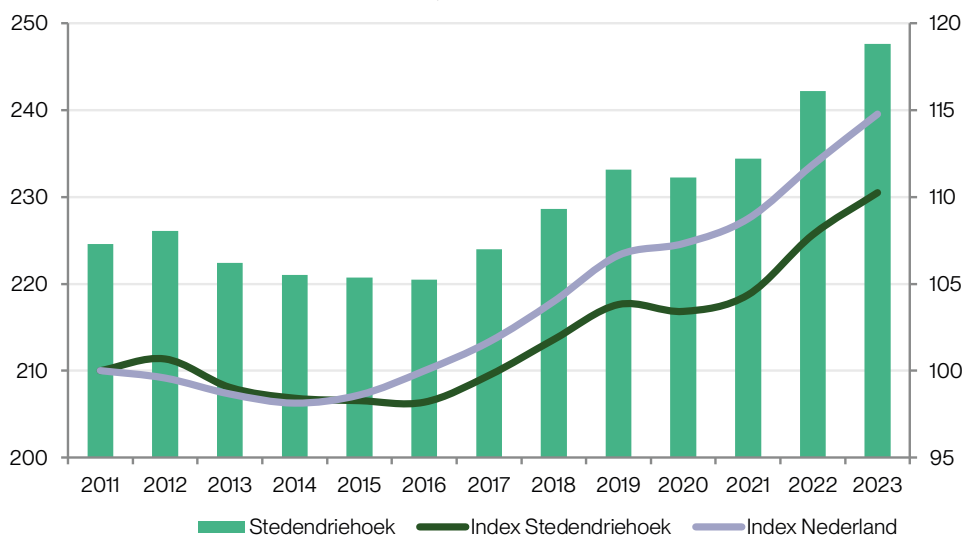
Aan de hand van cijfers over de omvang en aard van de werkgelegenheid geven we een indruk van de stand en diverse ontwikkelingen ten aanzien van de arbeidsvraag in de Stedendriehoek. De werkgelegenheid is uitgedrukt in het aantal werkzame personen. Dit is niet gelijk aan het aantal werkenden of werknemers. De werkgelegenheid kan namelijk in meerdere grootheden worden uitgedrukt. Deze zijn vaak in het spraakgebruik synoniem aan elkaar, maar verschillen feitelijk wel van elkaar (zie kader). Niet handig op het eerste gezicht, maar doordat de verschillende leveranciers hun data uit verschillende bronnen met specifieke definities putten ontkomen we er niet aan in sommige gevallen een andere term en daarmee definitie te hanteren. Voor deze publicatie is zoveel mogelijk gebruikgemaakt van cijfers over werkzame personen. Voor de leesbaarheid gebruiken we in deze monitor ook wel de term 'banen'.

Regionale werkgelegenheid stijgt minder sterk dan landelijk

In 2023 werkten 247.630 personen in de Stedendriehoek, 5.440 meer dan in 2022. De werkgelegenheid in de regio steeg daarmee met 2,2 procent, landelijk was de stijging 2,6 procent. Na een groeivertraging in 2020 en 2021 (-0,4 en 0,9 procent) als gevolg van de COVID-19-crisis, is de regionale arbeidsvraag weer aangetrokken. Sinds 2020 is de werkgelegenheid met 6,6 procent toegenomen, landelijk was dit 6,9 procent. Over de langere termijn bekeken, van 2011 tot 2023, is de werkgelegenheid in de Stedendriehoek met 10,3 procent toegenomen. In dezelfde periode bedroeg in Nederland als geheel de toename 14,8 procent.

Figuur 1.4 Ontwikkeling werkzame personen, Stedendriehoek en Nederland, 2011–2023

Linker as: in absolute aantallen (x 1.000), rechter as: index 2011=100

Bron: PWE-Gelderland en BIRO, 2024 en LISA, 2024. Bewerking: Team Moventem

Werkzame personen, werkenden en werknemers

Werkzame personen

Tot de werkzame personen behoren alle personen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één of enkele uren per week. Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen. Ze kunnen woonachtig zijn in Nederland, maar ook in het buitenland.

De regionale toedeling waarop dit cijfer berekend wordt is de locatie van de vestiging. Het betreft zowel vol-, deeltijds- als uitzendkrachten. Werkzame personen worden dus geregistreerd op de vestiging waar zij werken.

Werkenden

Werkenden zijn alle personen die in een gebied wonen en betaalde arbeid verrichten. Zij kunnen zowel in het gebied als daarbuiten werkzaam zijn.

Werknemers

Een persoon die in een arbeidsovereenkomst afspraken met een economische eenheid maakt om arbeid te verrichten waartegenover een financiële beloning staat. Omdat zij in loondienst zijn, zijn deze personen sociaal verzekeringsplichtig en zijn dan ook geregistreerd in de Polisadministratie van het UWV. Zzp'ers zijn doorgaans niet in loondienst en derhalve geen werknemer.

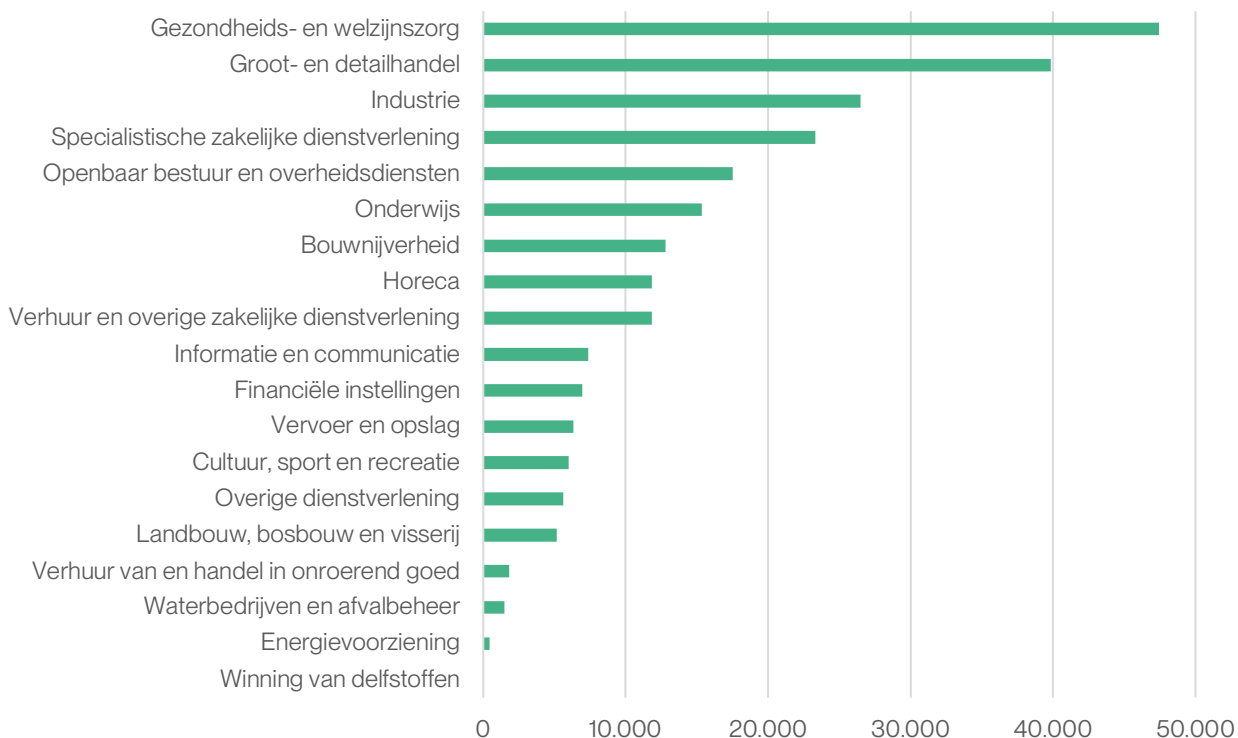
Meer weten over deze en andere begrippen:

<https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen>.

Veel banen in de zorg en handel

In 2023 waren zoals gezegd 247.630 personen werkzaam in de Stedendriehoek. Als we kijken naar de samenstelling van de werkgelegenheid dan blijken de Gezondheids- en welzijnszorg (19,2 procent, 47.430 personen) en Groot- en detailhandel (16,1 procent, 39.810) verreweg de grootste sectoren te zijn in de regio¹. Er bestaat een flink gat met de subtop: Industrie (10,7 procent, 26.470), Specialistische zakelijke dienstverlening (9,4 procent, 23.320) en het Openbaar bestuur (7,1 procent, 17.510). Samen vertegenwoordigen deze vijf sectoren 68,6 procent van de totale werkgelegenheid. Een jaar eerder was dit 62,8 procent.

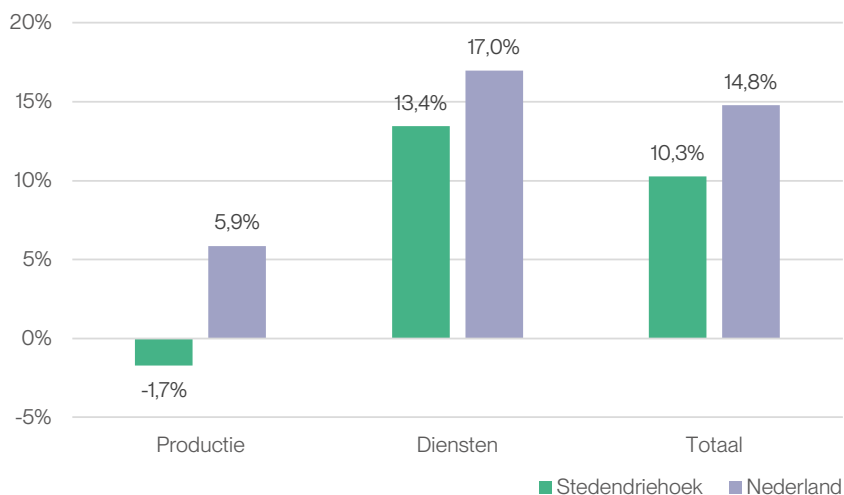
¹ De Standaard Bedrijfsindeling (SBI) biedt een hiërarchische indeling van alle economische activiteiten, ofwel alle op de productie van goederen of diensten gerichte activiteiten, zowel van het bedrijfsleven als van de overheid. Meer gedetailleerde informatie en achtergronden over de SBI zijn beschikbaar op: <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/classificaties/overzicht/sbi/default.htm>.

Figuur 1.5 Aantal werkzame personen naar sector, Stedendriehoek, 2023

Bron: PWE-Gelderland en BIRO, 2024 en LISA, 2024. Bewerking: Team Moventem

Afgaand op de sectorsamenstelling van de werkgelegenheid, is de economie van de Stedendriehoek te typeren als een diensteneconomie. Het leeuwendeel van de werkzame personen vindt emplooi in de dienstensector (81,3 procent) en een beperkt deel werkt in onder meer de landbouw, industrie en bouwnijverheid (18,7 procent). De Stedendriehoek is hierin niet uniek. Ter vergelijking: in Nederland is 81,8 procent van de werkzame personen actief in de diensteneconomie.

Sinds 2011 heeft de werkgelegenheid in de dienstensector zich minder sterk ontwikkeld dan in Nederland als geheel. Maar door de afname van het aantal werkzame personen in de overige sectoren is het aandeel van de dienstensector gestegen in de periode 2011 tot en met 2023. Zo is de werkgelegenheid in de productiesectoren in de Stedendriehoek met 1,7 procent gedaald in de genoemde periode, terwijl deze met 5,9 procent is gestegen in Nederland als geheel.² Deze daling valt samen met de minder sterke stijging van het aantal werkzame personen in de dienstensector. Het verklaart de achterblijvende werkgelegenheidsontwikkeling van de Stedendriehoek ten opzichte van Nederland als geheel.

Figuur 1.6 Ontwikkeling productie- en dienstensectoren in Stedendriehoek en Nederland, 2011–2023

Bron: PWE-Gelderland en BIRO, 2024 en LISA, 2024. Bewerking: Team Moventem

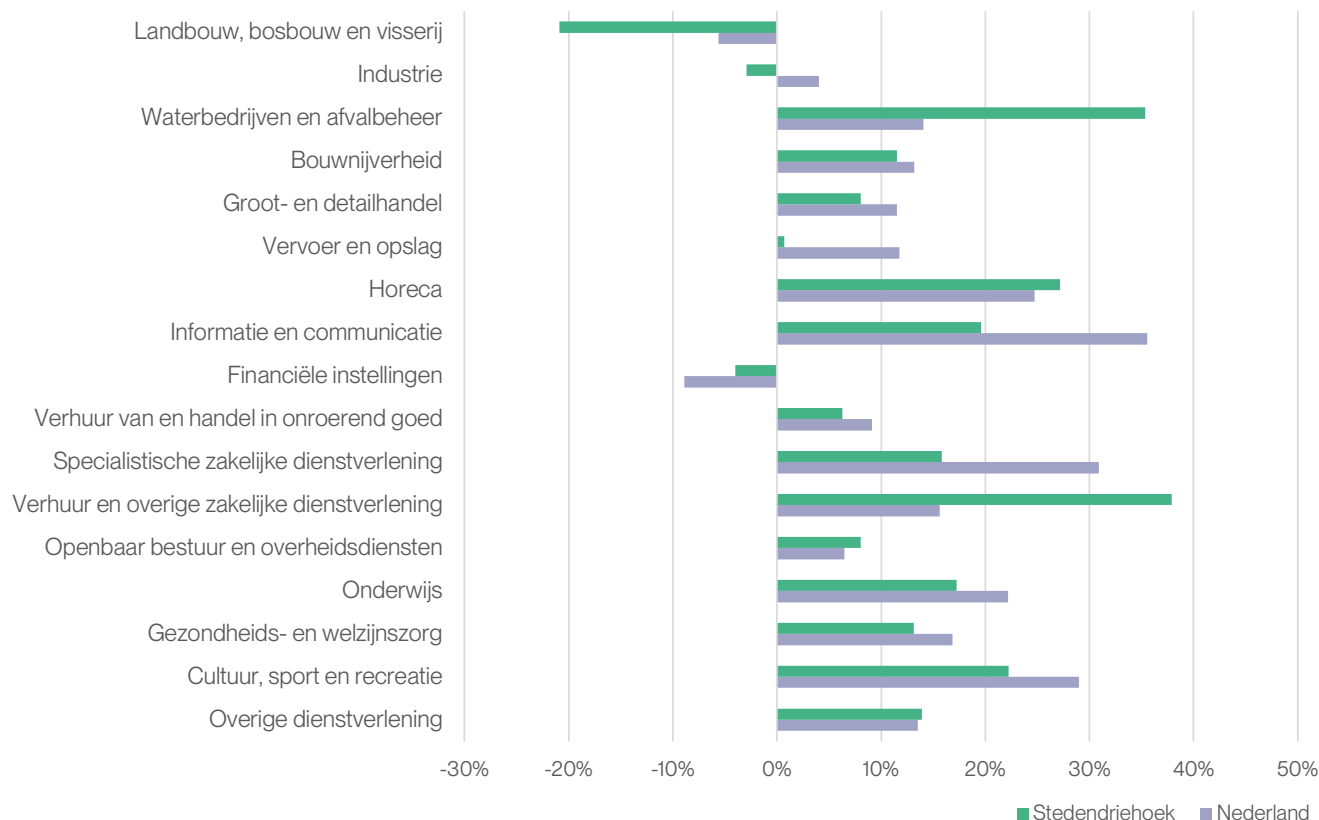
² De productiesectoren omvat: Landbouw, bosbouw en visserij, Winning van delfstoffen, Industrie, Energievoorziening, Waterbedrijven en afvalbeheer en Bouwnijverheid. Het zijn de SBI-secties A tot en met F.

Als we kijken naar de ontwikkeling van de afzonderlijke sectoren dan blijkt in de periode 2011–2023 de werkgelegenheid in de volgende sectoren gekrompen te zijn: de niet-dienstensectoren Landbouw, bosbouw en visserij, Industrie en Energievoorziening, en de dienstensector Financiële instellingen.

Van de overige niet-dienstensectoren laten alleen Waterbedrijven en afvalbeheer en Bouwnijverheid een werkgelegenheidstoename zien. In procenten uitgedrukt is de Energievoorziening fors gedaald en Waterbedrijven en afvalbeheer sterk gegroeid. Voor beide geldt dat het kleine sectoren zijn met minder dan 1 procent van de totale werkgelegenheid.

Gezondheids- en welzijnszorg (+5.500), Verhuur en overige zakelijke dienstverlening (+3.260), de Specialistische zakelijke dienstverlening (+3.180) en Groot- en detailhandel (+2.960) zijn de sectoren met de sterkste toename van het aantal werkzame personen in absolute zin.

Figuur 1.7 Ontwikkeling werkgelegenheid naar sector, Stedendriehoek en Nederland, 2011–2023 (in %)

Bron: PWE-Gelderland en BIRO, 2024 en LISA, 2024. Bewerking: Team Moventem

In bovenstaande figuur zijn de Winning van delfstoffen en Energievoorziening buiten beschouwing gelaten. Het zijn kleine sectoren. Zo werken in de Winning van delfstoffen minder dan 10 personen en laat deze sector een groei zien over de periode 2011-2023 van 200 procent. De Energievoorziening telde in 2011 810 werkzame personen. In 2023 was dit gedaald tot 450. Een daling van 45 procent. Beide zouden in respectievelijk positieve en negatieve zin het beeld in de figuur verstoren.

1.3 Bedrijfsvestingen

Aan de hand van cijfers over aantallen en soorten vestigingen in de Stedendriehoek geven we een indruk van de aard en ontwikkeling van de bedrijvensvoorraad in de regio.

De dynamiek van bedrijfsvestingen geeft daarbij een indruk van de vitaliteit en het verander- en aanpassingsvermogen van de regionale economie.

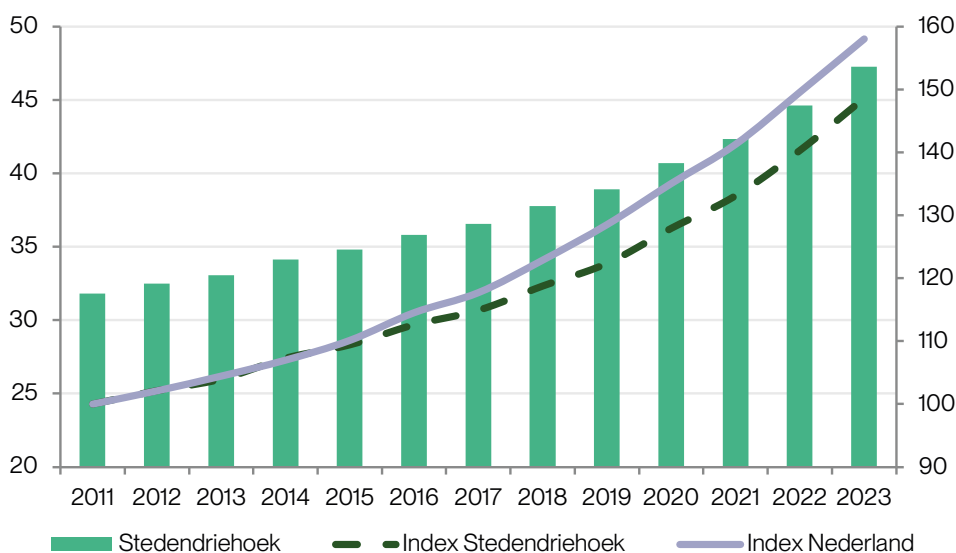
Groei aantal vestigingen zet door

In april 2023 telde de Stedendriehoek in totaal 47.270 bedrijfsvestingen. Het aantal vestigingen was daarmee 5,9 procent hoger dan een jaar eerder (+2.640). Op landelijk niveau bedroeg deze stijging 5,7 procent.

Als we naar de ontwikkeling op langere termijn kijken dan zien we dat sinds 2011 het aantal bedrijfsvestingen in de Stedendriehoek met 48,6 procent is toegenomen. Dit percentage ligt onder het landelijk gemiddelde, wat 58,1 procent bedroeg. Tot 2015 ligt de toename van het aantal vestigingen in de Stedendriehoek op het landelijk gemiddelde. Daarna neemt het aantal vestigingen in geheel Nederland naar verhouding sneller toe.

Figuur 1.8 Ontwikkeling aantal vestigingen, Stedendriehoek en Nederland, 2011–2023

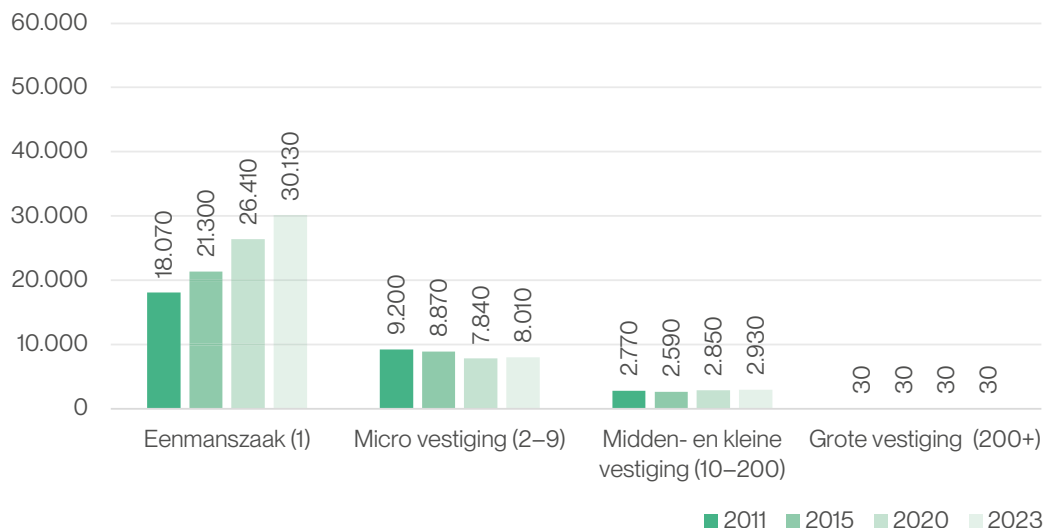
Linker as: in absolute aantallen (x 1.000), rechter as: index 2011=100

Bron: PWE-Gelderland en BIRO, 2024 en LISA, 2024. Bewerking: Team Moventem

Toename bedrijfsvestingen vooral door eenmanszaken

De toename van het aantal vestigingen in de Stedendriehoek is toe te schrijven aan de groei van het aantal eenmanszaken en in beperkte mate ook aan het aantal midden- en kleine vestigingen (10-200 werkzame personen). In april 2023 telde de Stedendriehoek afgerond 30.130 eenmanszaken, 66,7 procent meer dan in 2011. Het aantal micro vestigingen (2-9 banen) nam in deze periode met 12,9 procent af tot 8.010. Daarentegen nam het aantal midden- en kleine vestigingen (10-200) toe met 5,8 procent tot 2.930. In 2023 telde de Stedendriehoek afgerond 30 grote vestigingen (200+ werkzame personen), Afgerond op tientallen is dit aantal sinds 2011 gelijk gebleven.

Figuur 1.9 Ontwikkeling aantal vestigingen naar grootteklasse, Stedendriehoek, 2011, 2015, 2020 en 2023

De eenmanszaken vormen met 73,3 procent de grootste groep bedrijfsvestigingen. In Nederland is 73,7 procent van alle vestigingen een eenmanszaak. Het aandeel eenzitters in de Stedendriehoek is vrijwel gelijk aan dat van Nederland. Overigens is 12,2 procent van alle werkenden in de Stedendriehoek een eenmanszaak, dus het leeuwendeel van de werkzame personen in de Stedendriehoek werkt bij een bedrijf of instelling met meer dan één persoon. Als we verder terugkijken dan blijkt in 2011 het aandeel eenmanszaken in de Stedendriehoek 60,1 procent te zijn. Sindsdien is in de regio dit aandeel met 13,2 procentpunt toegenomen, wat overeenkomt met ruim 12.000 extra eenmanszaken in de regio. Landelijk was de toename van dit aandeel 9,0 procentpunt.

Van eenmanszaken tot grote vestigingen

Het mkb en grootbedrijf zijn ingeburgerde begrippen in Nederland. Het CBS hanteert het aantal werkenden om bedrijven toe te delen tot een categorie. Zo telt een mkb-bedrijf tussen de 10 en 250 werkenden en een grootbedrijf meer dan 250 werkenden.

In dit rapport is gebruik gemaakt van cijfers van PWE en van LISA over vestigingen. Er zijn bedrijven en instellingen met één vestiging of met meerdere vestigingen. De werkgelegenheid wordt per vestiging vastgesteld. Vandaar dat hier een afwijkende terminologie wordt gebruikt. We spreken over vestigingen en niet over bedrijven. Daarbij sluiten we aan bij de classificatie die door LISA, dat landelijk de gegevens over vestigingen en werkzame personen verzameld. Deze indeling is hieronder weergegeven. Er zijn overigens ook vestigingen met nul werkzame personen. Dit zijn bijvoorbeeld financiële holdings of slapende bv's. Deze vestigingen zijn buiten beschouwing gelaten. Als werkzame personen per vestiging worden vaste arbeidskrachten, voltijds- en deeltijdsarbeidskrachten en uitzend- of andere inhuurkrachten geteld. Deze uitzend- of andere inhuurkrachten worden dus bij de vestiging waar de werkzaamheden worden uitgevoerd geteld en niet zoals in de bedrijvenstatistiek bij het bedrijf dat deze krachten in dienst heeft, zoals een uitzendbureau. Deze toedeling geeft een meer nauwkeurige weergave van op welke locatie werkzaamheden plaatsvinden. Voor bouwvakkers en andere arbeidskrachten die veelal ambulante werken is de vestigingslocatie de locatie van de werf of het kantoor.

Type	Aantal werkzame personen
Eenmanszaken	1
Microvestigingen	2 - 9
Kleine vestigingen	10 - 49
Middelgrote vestigingen	50 - 199
Grote vestigingen	200 of meer

2.0

Arbeidsmarkt

In vogelvlucht

- In 2024 bestond de regionale beroepsbevolking uit 251.000 personen; de bruto arbeidsparticipatie bedroeg daarmee 75,5 procent (landelijk 76,0 procent).
- In 2024 was 3,3 procent van de beroepsbevolking in de Stedendriehoek werkloos (landelijk 3,7 procent), een toename van 0,1 procentpunt ten opzichte van een jaar eerder (landelijk +0,1 procentpunt).
- In 2023 bestond het onbenutte arbeidspotentieel in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek uit 36.000 personen; deze groep van personen zonder betaald werk en deeltijders die meer willen werken beslaat 8,5 procent van de bevolking van 15 tot 75 jaar.
- De arbeidsmarkt blijft krap. Toch is er sprake van enige ontspanning op de arbeidsmarkt. In het derde kwartaal van 2024 zijn er gemiddeld ruim vier vacatures per werkzoekende in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek. Een jaar eerder had een werkzoekende in de regio iets bijna zes banen voor het uitkiezen.
- Bijna 70 procent van de inwoners werkt ook in de eigen regio. De Stedendriehoek heeft een beperkt positief pendelsaldo, de inkomende pendel is groter dan de uitgaande pendel. De pendel naar omliggende regio's als ook naar regio Utrecht en regio Amsterdam is in de periode 2014–2023 wel toegenomen. Alleen vanuit overig Achterhoek en overig Nederland is de inkomende pendel, naar de Stedendriehoek, per saldo toegenomen.

2.1 Arbeidsaanbod en -deelname

Karakteristieken over de beroepsbevolking en arbeidsdeelname geven ons een indruk van de omvang en de aard van het regionale arbeidsaanbod; de arbeidskracht van de Stedendriehoek.

Opbouw beroepsbevolking

Alle mensen tussen de 15 en 74 jaar in een gebied worden tot de potentiële beroepsbevolking gerekend. Zij zouden in potentie kunnen werken. Kinderen jonger dan 15 jaar (school) en ouderen vanaf 75 jaar (pensioen) worden daarom niet tot de potentiële beroepsbevolking gerekend.³ Van de groep 15-jarigen tot en met 74-jarigen woonachtig in de Stedendriehoek, 332.000 in totaal, is in 2024 75,6 procent actief op de arbeidsmarkt. Dat wil zeggen: werkt of is werkloos (zie ook kader). Dit komt overeen met 251.000 personen, zij vormen de beroepsbevolking – het feitelijke arbeidsaanbod.

Figuur 2.1 Aantal personen naar arbeidsmarktpositie, Stedendriehoek, 2024

Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem

NB: door afronden kunnen verschillen met randtotalen bestaan.

Arbeidsmarktparticipatie bijna gelijk aan landelijk gemiddelde

In 2024 namen 251.000 personen woonachtig in de regio deel aan het arbeidsproces of wilden daaraan deelnemen. Zij werkten of waren werkloos. Dit zijn 1.000 personen minder dan in 2023 (-0,4 procent), maar nog 7.000 meer dan in 2022 (+2,9 procent).

Het aandeel mensen actief op de arbeidsmarkt, de arbeidsparticipatie, wordt uitgedrukt in de bruto participatiegraad. Dit is het aandeel van de beroepsbevolking in de bevolking van 15–75 jaar (potentiële beroepsbevolking). Na een stabilisatie in 2020 en 2021 (de COVID-19-jaren) nam de bruto participatiegraad in 2022 en 2023 toe. In 2024 is deze gelijk gebleven. In 2021 was deze 72,5 procent, drie jaar later is deze opgelopen tot 75,5 procent in 2024. De bruto arbeidsparticipatie in Nederland als geheel laat ook een stijging zien, van 73,5 procent in 2021 naar 76,0 procent in 2024. Daarmee is de bruto arbeidsparticipatie in de Stedendriehoek bijna gelijk aan het landelijk gemiddelde.

³ Sinds 2015 wordt de potentiële beroepsbevolking ruimer gemeten dan voorheen het geval was; 15 tot en met 74 jaar (in plaats van 64 jaar). Hiermee sluit het CBS aan bij de definities die de International Labor Organization en Eurostat aanhouden

Hoe groot is de beroepsbevolking

De beroepsbevolking bestaat uit alle in de regio woonachtige mensen die werken of werkloos zijn in de leeftijd van 15 tot en met 74 jaar.

Werkenden

Werkenden zijn relatief simpel te tellen, het zijn alle personen die betaalde arbeid verrichten ook al is het maar één uur per week. Vrijwilligerswerk valt daar dus niet onder. Betaald werk is bekend bij belastingdienst en UWV. Het aantal werkenden is dan ook relatief eenvoudig te berekenen uit de systemen van deze organisaties.

Werklozen

Werklozen tellen is een stuk ingewikkelder. Er bestaat geen officiële en volledige werklozenregistratie. WW-rechten zijn geregistreerd bij het UWV, maar personen met een WW-recht hoeven niet werkloos te zijn. Sterker nog uit CBS-onderzoek blijkt dat 'slechts' een derde van de personen met een WW-recht ook daadwerkelijk werkloos is en dus zonder werk zit. Het andere deel heeft een aanvulling op het huidige salaris, omdat een baan is geaccepteerd met minder uren en/of een lager uurloon. WW en werkloos zijn dan ook niet hetzelfde. Werkloos ben je als je niet werkt, maar dat wel wil, recent naar werk hebt gezocht en ook direct beschikbaar bent. Dat maakt werkloosheid tot een soort van houding. Het CBS stelt deze houding vast door middel van de Enquête Beroepsbevolking (EBB). Dit is een langlopend onderzoek onder alle Nederlanders naar hun dagelijkse bezigheden. Op basis van de gegeven antwoorden en een bepaalde berekeningsmethode wordt bepaald wat de arbeidsmarktpositie is van een persoon. Dus of je werkt, werkloos bent of niet aan het arbeidsproces deelneemt.

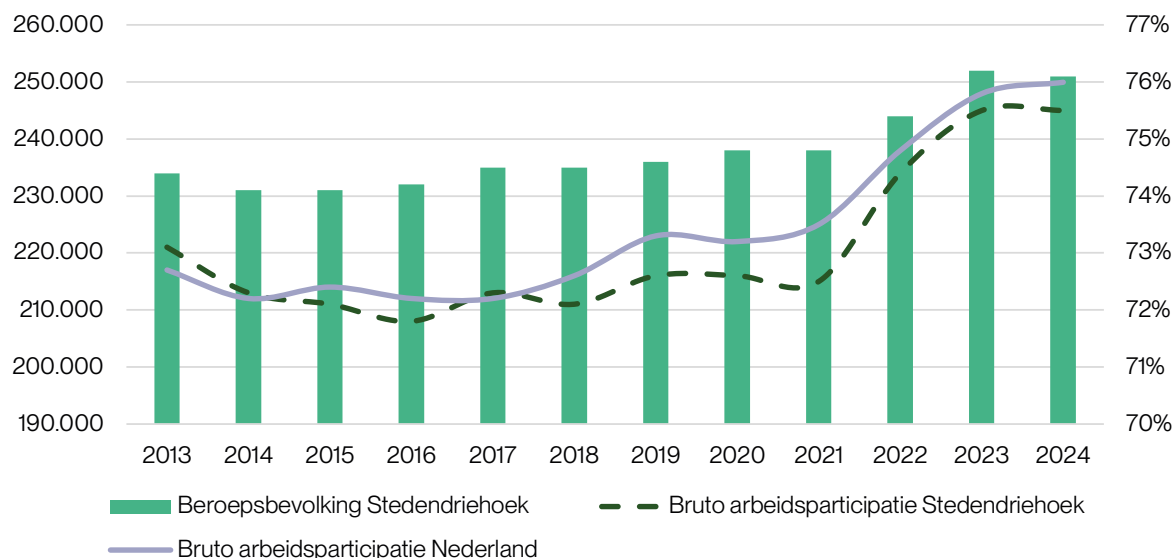
Aangepaste methode

De methode voor het bepalen van de arbeidsmarktpositie is in 2021 aangepast aan ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en nieuwe werkvormen. Hierdoor ontstaat een nauwkeuriger beeld van de arbeidsmarktontwikkeling.⁴

⁴Voor meer details over de nieuwe meetmethode zie: CBS (2021). 'Nieuwe meetmethode van invloed op beroepsbevolkingscijfers'. Nieuwsbericht, 3 december 2021. Beschikbaar via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/corporate/2021/48/nieuwe-meetmethode-van-invloed-op-beroepsbevolkingscijfers>.

Figuur 2.2 Ontwikkeling beroepsbevolking en bruto arbeidsparticipatie, Stedendriehoek en Nederland, 2013–2024

Linker as: beroepsbevolking in absolute aantallen, rechter as: bruto participatiegraad in %

Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem

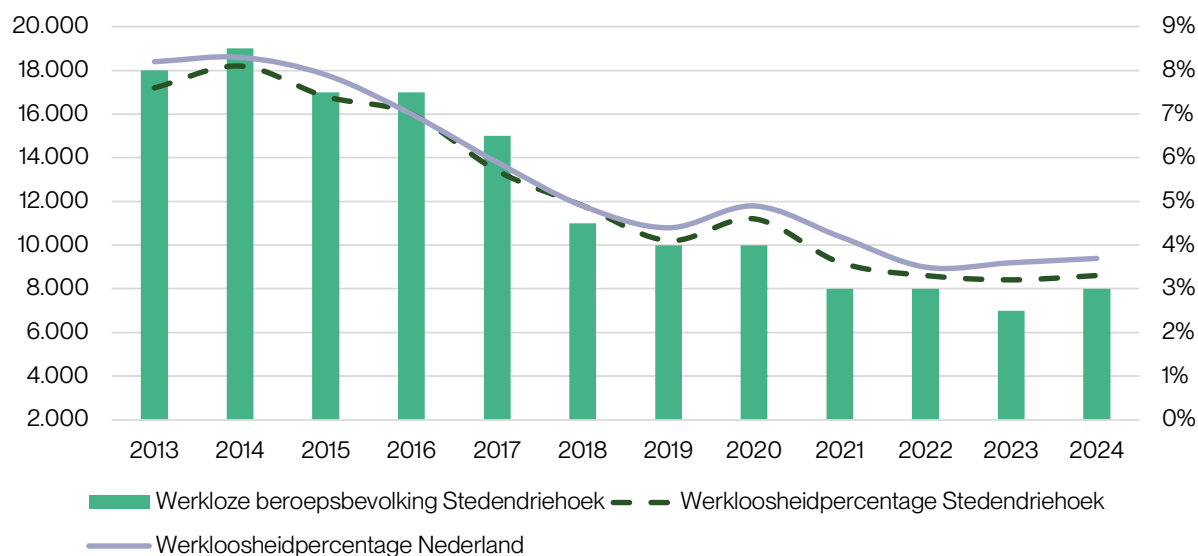
Werkloosheid in 2024 licht toegenomen

Sinds 2014 daalde de werkloosheid in zowel de Stedendriehoek als Nederland als geheel. In 2020 is als gevolg van de COVID-19-crisis een lichte stijging van de werkloosheid te zien. Daarna daalde het werkloosheidspercentage weer. Vergeleken met 2013 is het aantal werklozen in de Stedendriehoek meer dan gehalveerd, van 18.000 in 2013 naar 8.000 in 2024.

In 2024 is de werkloosheid ten opzichte van 2023 wel toegenomen. Het werkloosheidspercentage ligt met 3,3 procent dan ook 0,1 procentpunt hoger dan in 2023. Wel is het percentage nog lager dan landelijk (3,7 procent in 2024).

Figuur 2.3 Ontwikkeling werkloze beroepsbevolking en werkloosheid Stedendriehoek en Nederland, 2013–2024

Linker as: werkloze beroepsbevolking in absolute aantallen, rechter as: werkloosheid in %

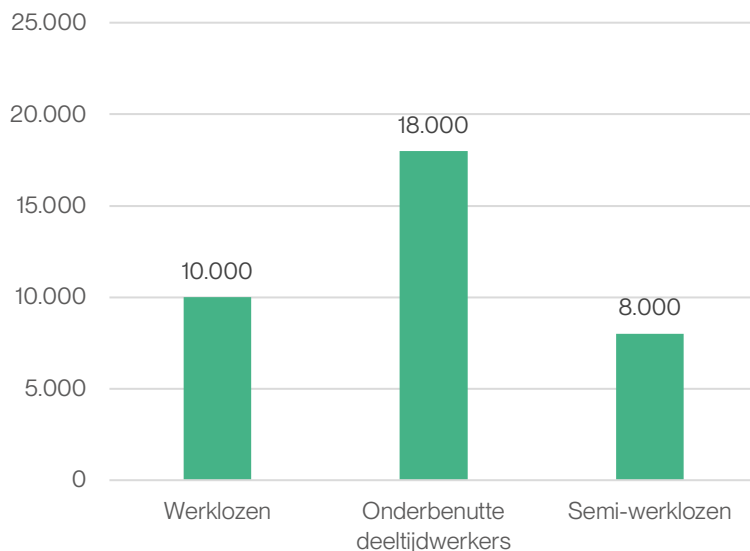
Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem

Onbenut arbeidspotentieel afgenomen

Naast werklozen is er een groep personen die als het ware tegen de arbeidsmarkt aanleunt. Deze groep is wel op zoek naar werk maar niet direct beschikbaar of wel direct beschikbaar maar niet op zoek naar werk. Deze groep wordt ook wel semi-werkloos genoemd. Deze groepen zijn met de juiste benadering wellicht relatief eenvoudig te bewegen om te gaan werken. Deze groep is deels niet in beeld bij instanties, maar kan wel een interessante doelgroep voor het arbeidsmarkt-beleid. Zeker in een tijd waar schaarste op de arbeidsmarkt een structureel karakter lijkt te krijgen.

Naast de werklozen en semi-werklozen zijn er ook deeltijdwerkers die graag meer uren willen werken en natuurlijk ook de eerdergenoemde werklozen. Al deze groepen vormen samen het onbenut arbeidspotentieel. In totaal bestaat deze groep voor de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek (zie kaart 0.3 voorin deze publicatie) uit 36.000 personen. Dat is 8,5 procent van de bevolking tussen de 15 en 75 jaar in de arbeidsmarktregio. Bijna de helft van het regionale onbenutte arbeidspotentieel bestaat uit deeltijders (18.000 personen) die gedeeltelijk onbenut zijn; zij willen meer uren maken.

Figuur 2.4 Onbenut arbeidspotentieel naar type, arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek, 2023

Bron: UWV, 2024. Bewerking: Team Moventem

Als we landelijke cijfers van het onbenut arbeidspotentieel over een langere reeks van jaren bekijken dan valt iets interessants op. Het aantal werklozen en deeltijders dat meer uren willen werken, zijn een soort van communicerende vaten. Bij hoge werkloosheid zijn er minder deeltijders met een meer-urenwens en bij geringe werkloosheid juist meer. Het aandeel van beide groepen ligt door de jaren heen op 75 à 80 procent. Het overige deel bestaat uit de groepen wel gezocht, niet beschikbaar en omgekeerd. Een conclusie zou kunnen zijn dat deeltijders ontmoedigd raken bij een grotere werkloosheid en hun kansen ruiken bij een hoogconjunctuur.

2.2 Arbeidsmarktspanning

In hoeverre er sprake is van mismatches op de regionale arbeidsmarkt brengen we in beeld aan de hand van schaarste-indicatoren. De spanningsindicator is daarvan de meest belangrijke. Deze geeft in één getal de krapte op de arbeidsmarkt weer. Daarnaast is een overzicht van schaarste-beroepen een krachtige illustratie van waar het echt wrikt op de arbeidsmarkt. Cijfers in deze paragraaf hebben betrekking op de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek (zie kaart 0.3 voor in deze publicatie).

Krapte op regionale arbeidsmarkt neemt licht af, maar nog steeds hoog

De arbeidsmarktkrapte in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek blijft groot. De spanning op de regionale arbeidsmarkt bedroeg in het derde kwartaal van 2024 4,59. Dat betekent dat er op elke werkzoekende⁵ ruim vier vacatures openstonden (zie kader Spanningsindicator). Dit is een lichte daling ten opzichte van een jaar eerder. Toen bedroeg de spanning in het derde kwartaal 5,75.

De regionale spanningsindicator loopt tot het tweede kwartaal van 2022 elk kwartaal op. Sinds het derde kwartaal van 2020 is de spanningsindicator sterk gestegen: van 1,57 naar 6,05 in het tweede kwartaal van 2022. Daarna daalt deze, maar laten de tweede kwartalen in 2023 en 2024 weer een lichte stijging zien. De regionale spanningsindicator laat grotendeels eenzelfde ontwikkeling zien als Nederlandse spanningsindicator. Een uitzondering hierop vormt het derde kwartaal van 2023. Regionaal is er in dat kwartaal sprake van een toegenomen krapte op de arbeidsmarkt, terwijl er landelijk sprake was van enige verruiming. De gehele periode is de arbeidsmarktkrapte in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek groter dan landelijk gemiddeld.

Hoewel de arbeidsmarktspanning sinds het tweede kwartaal van 2022 per saldo is gedaald, zal daar in de praktijk weinig van te merken zijn. Vier of zes vacatures per kandidaat zal voor werkgevers niet een groot verschil maken. De spanning blijft onverminderd hoog.

Figuur 2.5 Ontwikkeling spanningsindicator arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek en Nederland, 1e kwartaal 2020 – 3e kwartaal 2024

Bron: UWV, 2024. Bewerking: Team Moventem

⁵ Het betreft werkzoekenden met een kortstondig WW-recht, een recht dat dan maximaal 6 maanden bestaat.

Spanningsindicator

Hoe hoger de spanningsindicator, hoe meer keuze een kortstondige WW-uitkeringsgerechtigde heeft uit openstaande vacatures. Een hoge spanningsindicator betekent voor werkgevers dat het moeilijker is om personeel te vinden. Voorbeeld: In de Arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek kon in het tweede kwartaal 2024 elke kortstondige WW-uitkeringsgerechtigde kiezen uit 5,02 openstaande vacatures. In Nederland is dat gemiddeld uit 4,62. Een kortstondige WW-uitkeringsgerechtigde heeft minder dan zes maanden een WW-uitkering.

Een arbeidsmarktspanning tussen 0,25 en 0,67 wordt als ruim getypeerd, tussen 0,67 en 1,5 als gemiddeld en tussen 1,5 en 4,0 als krap. Minder dan 0,25 betekent zeer ruim, meer dan 4,0 zeer krap.

Arbeidsmarkt voor meeste beroepsklassen zeer krap

De arbeidsmarktspanning is in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek voor de meeste beroepsklassen zeer krap. Uitzonderingen zijn de Creatieve en taalkundige beroepsklasse, Managers en de Pedagogische beroepsklasse. Creatieve en taalkundige werkzoekenden in het derde kwartaal van 2024 kiezen uit zo'n twee vacatures. Een ICT-er kon kiezen uit bijna veertien vacatures. Samen met de agrarische beroepsklasse is in deze klasse de schaarste het hoogst. In vergelijking met Nederland ligt voor tien van de twaalf onderscheiden beroepsklassen in de regio de spanning hoger.⁶ In de meeste beroepsklassen zijn er dus meer vacatures per werkzoekende beschikbaar dan in Nederland. Voor resterende twee beroepsklassen, Managers en Pedagogische beroepen, geldt het omgekeerde. Het grootste verschil in spanning betreft de Agrarische beroepen. In Nederland kan een kortstondige WW-uitkeringsgerechtigde kiezen uit vier vacatures, in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek is dat ruim vijftien. Deze beroepsklasse is samen met Openbaar bestuur ook de enige beroepsklasse met een grotere arbeidsmarktspanning dan een jaar eerder.

Figuur 2.6 Spanning naar beroepsklasse arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek en Nederland, 3e kwartaal 2023 en 2024

Beroepsklasse	Arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek				Nederland			
	2023 3e kwartaal		2024 3e kwartaal		2023 3e kwartaal		2024 3e kwartaal	
Agrarische beroepen	zeer krap	4,77	zeer krap	15,26	zeer krap	5,06	krap	3,94
Bedrijfseconomische en administratieve beroepen	zeer krap	4,68	zeer krap	4,05	zeer krap	4,72	krap	3,82
Commerciële beroepen	zeer krap	6,61	zeer krap	5,59	zeer krap	5,19	zeer krap	4,40
Creatieve en taalkundige beroepen	krap	3,47	krap	2,07	krap	2,10	gemiddeld	1,41
Dienstverlenende beroepen	zeer krap	12,36	zeer krap	10,38	zeer krap	7,10	zeer krap	7,01
ICT beroepen	zeer krap	14,23	zeer krap	13,63	zeer krap	10,28	zeer krap	7,85
Managers	krap	3,70	krap	2,78	krap	3,30	krap	2,99
Openbaar bestuur, veiligheid en juridische beroepen	zeer krap	6,40	zeer krap	8,39	zeer krap	5,68	zeer krap	5,87
Pedagogische beroepen	krap	3,65	krap	3,06	zeer krap	4,12	krap	3,66
Technische beroepen	zeer krap	9,92	zeer krap	6,63	zeer krap	6,10	zeer krap	5,50
Transport en logistiek beroepen	zeer krap	6,33	zeer krap	5,9	zeer krap	4,95	zeer krap	4,12
Zorg en welzijn beroepen	zeer krap	9,07	zeer krap	9,01	zeer krap	6,01	zeer krap	6,48

Bron: UWV, 2024. Bewerking: Team Moventem

⁶De beroepsklasse 'onbekend' laten we in deze analyse buiten beschouwing.

Vrijwel alle beroepsgroepen krap tot zeer krap

In het derde kwartaal van 2024 telde de regio 17 krappe beroepsgroepen en 58 beroepsgroepen waar de spanning zeer krap was. Vijf beroepsgroepen lieten een gemiddelde spanning zien (Medewerkers drukkerij en kunstnijverheid, Managers verkoop en marketing, Secretaresses, Docenten beroepsgerichte vakken secundair onderwijs en Hulpkrachten bouw en industrie). Een gemiddelde spanning betekent dat het aantal vacatures en kortdurig WW-gerechtigden min of meer gelijk is.

De top-15 van schaarste beroepsgroepen in de arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek bestaat uit een mix van meer traditionele beroepen zoals Hoveniers, Verpleegkundigen, en technische beroepen zoals Loodgieters, Auto- en Machine-monteurs, Ingenieurs (geen elektrotechniek) en Databank- en netwerkspecialisten. Ook Militaire beroepen hebben een hoge spanningsindicator.

Figuur 2.7 Top-15 schaarste beroepsgroepen arbeidsmarktregio Veluwe Stedendriehoek, 3e kwartaal 2024

Beroepsgroep	Spanning
Artsen	16,00
Automonteurs	16,00
Databank- en netwerkspecialisten	16,00
Elektrotechnisch ingenieurs	16,00
Gespecialiseerd verpleegkundigen	16,00
Hoveniers, tuinders en kwekers	16,00
Ingenieurs (geen elektrotechniek)	16,00
Loodgieters en pijpfitters	16,00
Machinemonteurs	16,00
Militaire beroepen	16,00
Productieleiders industrie en bouw	16,00
Verpleegkundigen (mbo)	16,00
Managers horeca	15,74
Software- en applicatieontwikkelaars	15,67
Winkeliers en teamleiders detailhandel	15,30

Bron: UWV, 2024. Bewerking: Team Moventem

2.3 Woon-werkverkeer

Pendel tussen woon- en werklocaties is één van de mechanismen om de vraag naar en het aanbod van arbeid op elkaar aan te laten sluiten. Lokale mismatches tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt kunnen door pendel (deels) worden tenietgedaan. Met behulp van woon-werkverkeercijfers krijgen we een indruk van waar werkenden woonachtig in de Stedendriehoek werken en waar de werknemers van bedrijven in de Stedendriehoek vandaan komen. De cijfers die we gebruiken hebben betrekking op werknemers, ofwel: werkenden in loondienst. Zzp'ers, vrije beroepen et cetera zijn niet meegenomen in deze analyse (zie ook kader Woon-werkverkeer van werknemers).

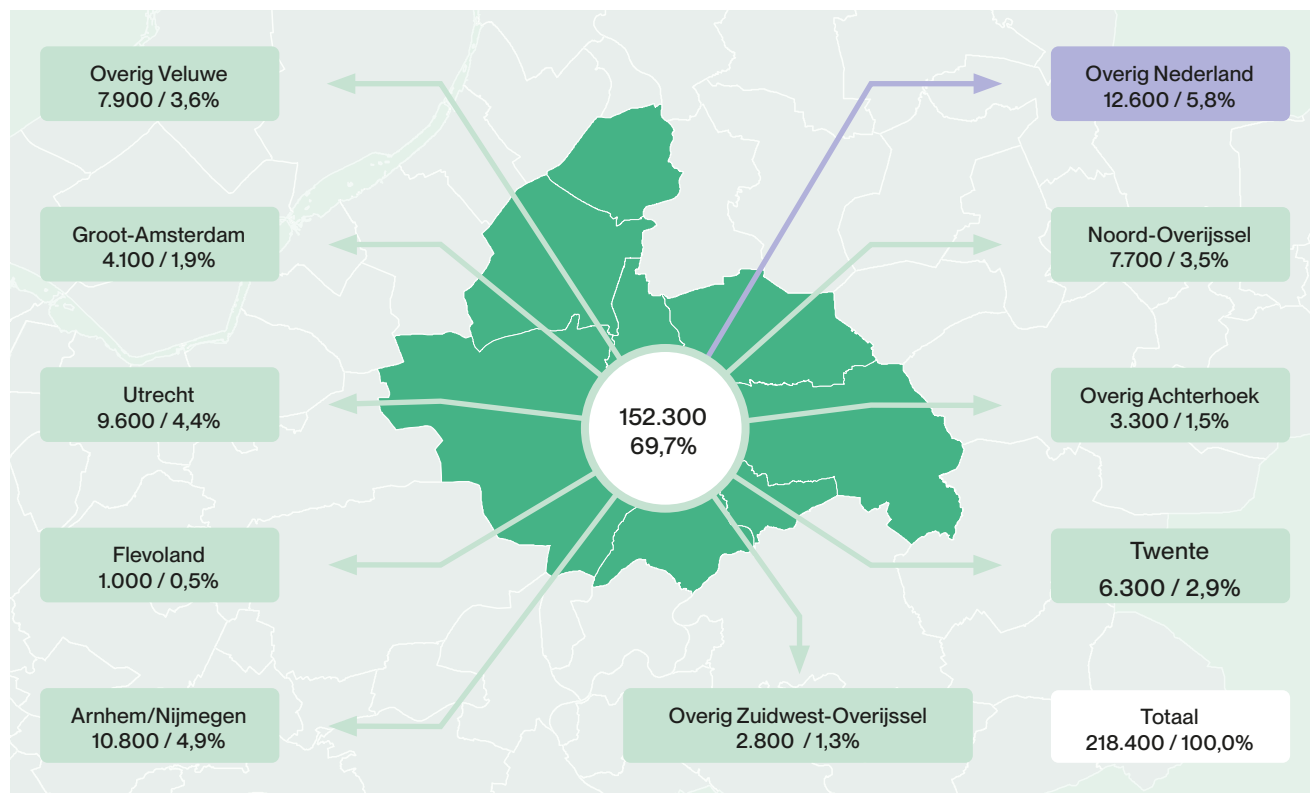
Woon-werkverkeer van werknemers

Het CBS berekent elk jaar het woon/werk verkeer – ook wel pendel genoemd – van werknemers. Zowel de woon- als werkgemeente wordt bepaald en de gemiddelde afstand tot de standplaats wordt berekend. Het uitsluitend berekenen van de pendelcijfers voor werknemers is een bewuste keuze.

In Nederland is het niet noodzakelijk om vast te leggen waar een persoon werkt. Er bestaat dan ook geen registratie van werkenden per adres. Een registratie die voor het bepalen van het werkadres gebruikt kan worden is de Polisadministratie van het UWV. Deze bevat voor alle werknemers in Nederland de werkgever. Werkgevers moeten immers sociale verzekeringspremies afdragen voor alle werknemers. Vandaar dat deze administratie de Polisadministratie wordt genoemd, naar de sociale verzekeringspolissen. De werkgever is dus bekend, maar voor organisaties met meerdere vestigingen is niet bekend waar de werknemers werken. Dit wordt zoals gezegd niet centraal geregistreerd in Nederland. Daarom maakt het CBS gebruik van een methode om werknemers toe te delen aan de verschillende vestigingen. Zo ontstaat een berekende woon/werktabel. Uitgangspunt daarbij is de standplaats, het adres van de vestiging of het filiaal. Voor een winkelbediende of leerkracht zal dit doorgaans hetzelfde adres zijn. Maar servicemonteurs, bouwvakkers of consultants werken natuurlijk op vele plaatsen. Ook wordt thuiswerken niet in de pendelcijfers verdisconteerd. De pendelcijfers zeggen daarom niet zoveel over de dagelijkse mobiliteit die met het woon-werkverkeer gepaard gaan maar meer over het patroon waar werknemers werken en wonen.

Bijna 70 procent van de inwoners werkt in de eigen regio

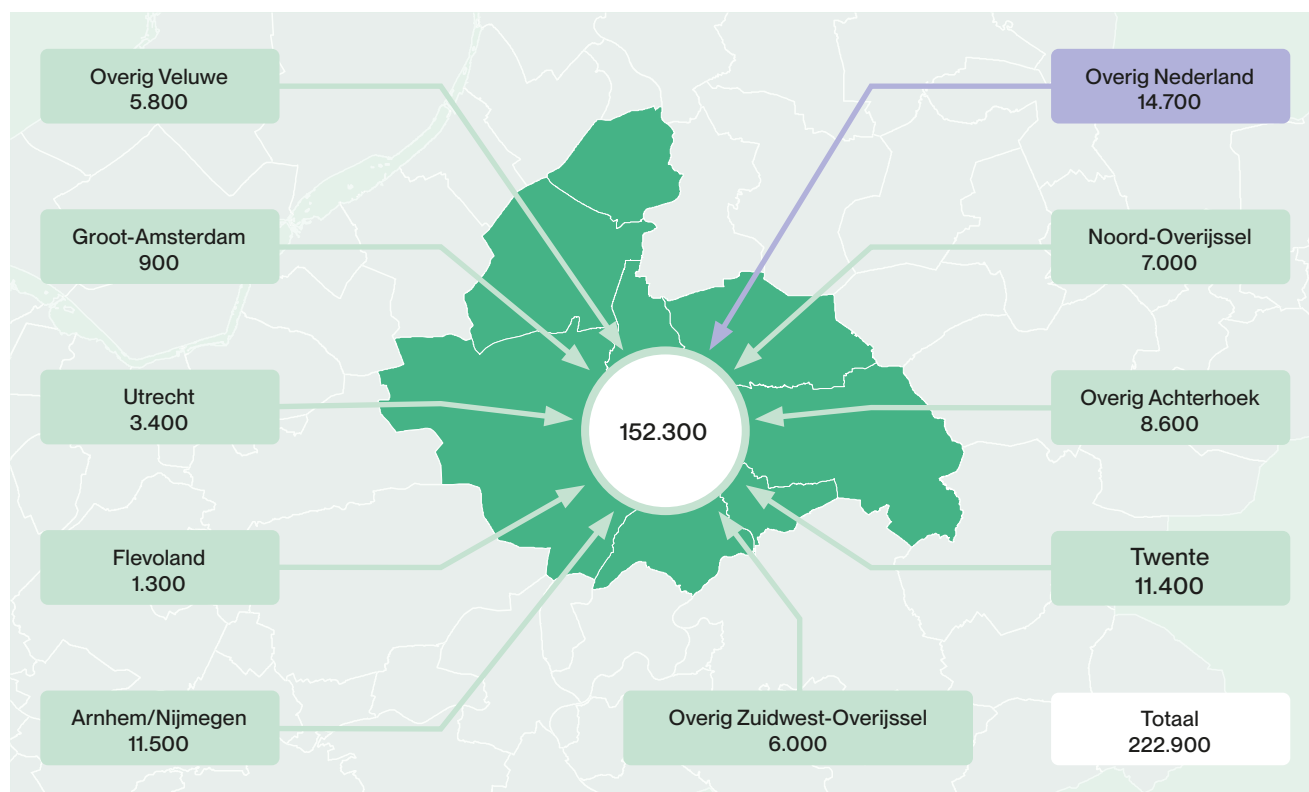
Bijna 70 procent van werknemers woonachtig in de Stedendriehoek is ook werkzaam in de Stedendriehoek. Van de 218.300 werknemers woonachtig in de Stedendriehoek werken er 152.300 ook in de regio zelf. Woon-werkverkeer is afstandsgevoelig. Van het overige deel van de werknemers zijn de meesten dan ook actief in aangrenzende regio's. Van alle werknemers in de Stedendriehoek werkt 4,9 procent in de regio Arnhem/Nijmegen. Nog eens 4,4 procent werkt in de regio Utrecht en in de regio Overig Veluwe is 4,1 procent werkzaam. Een beperkt deel van de werkenden woonachtig in de Stedendriehoek werkt in de regio Amsterdam (1,9 procent).

Figuur 2.8 Werkregio werknemers woonachtig in Stedendriehoek, 2023

Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem.

Van werknemers in de Stedendriehoek woont bijna een kwart in nabijgelegen regio's

Van de werkenden in de Stedendriehoek komt 68,3 procent (152.300 personen) ook uit de regio. Uit overig Achterhoek, overig Veluwe en overig Zuidwest-Overijssel komt opgeteld 9,2 procent van de werknemers, 20.400 in totaal. Van de werknemers die elders wonen, komt nog eens 5,2 procent uit de regio Arnhem/Nijmegen en 5,1 procent uit Twente. Een beperkter deel pendelt vanuit de regio's Utrecht en Amsterdam naar de Stedendriehoek. Uit de rest van Nederland komen 14.700 personen naar de Stedendriehoek om te werken.

Figuur 2.9 Woonregio werknemers werkend in de Stedendriehoek, 2023

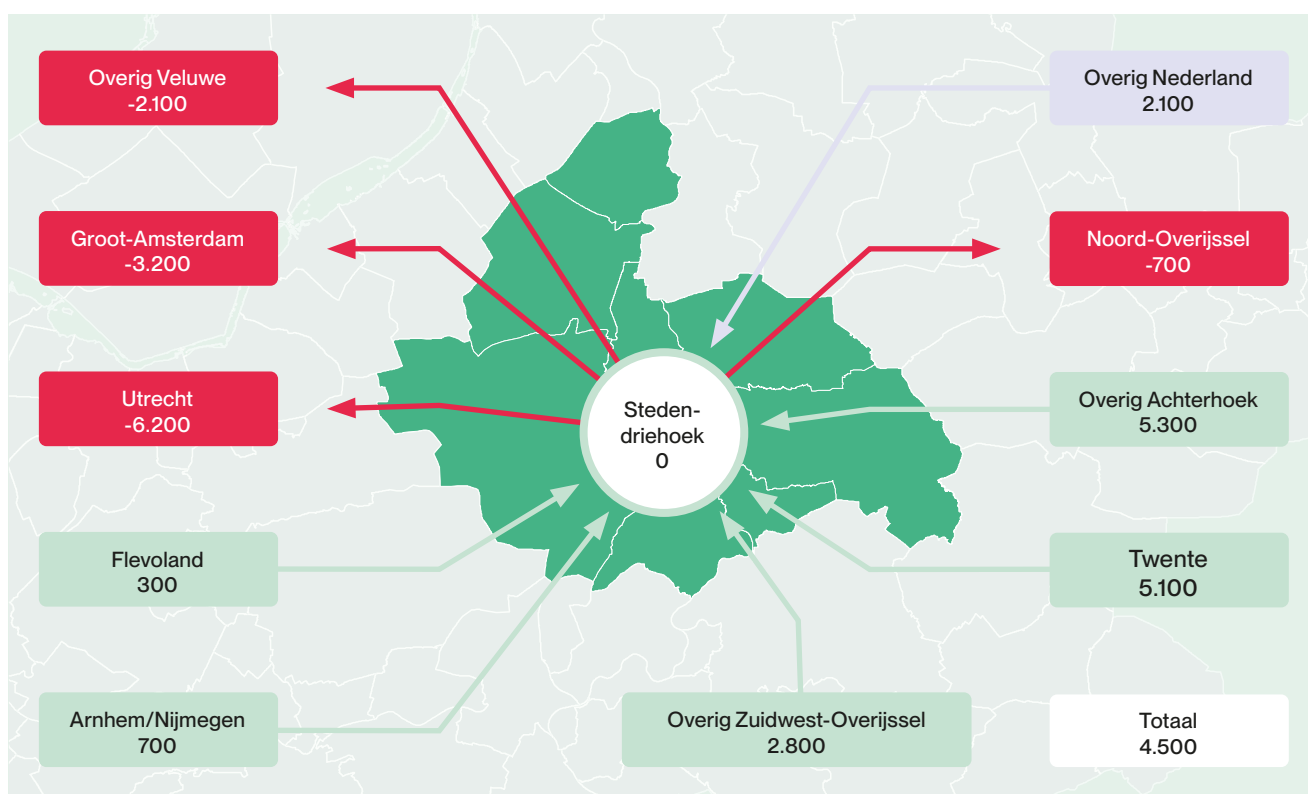
Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem.

Meer uitgaande pendel dan inkomende pendel

Wanneer we nader kijken naar de regionale forensenbewegingen, dan blijkt dat, gemeten over de gehele maand december van 2023, gemiddeld 70.600 personen naar de Stedendriehoek kwamen om te werken (inkomende pendel). Daar stonden 66.100 'uitgaande' werkzame inwoners tegenover (inwoners die buiten de Stedendriehoek werken).

De dagelijkse inkomende stroom van arbeidskrachten overtreft hiermee de uitgaande stroom met 4.500. Deze beperkt positieve pendelbalans wordt vooral gedragen door de regio's Twente, Overig Achterhoek en Overig Zuidwest-Overijssel. Personen woonachtig in die regio's werken vaker in de Stedendriehoek dan omgekeerd. Bij de regio's Utrecht, Groot-Amsterdam, Overig Veluwe en Noord-Overijssel is het pendelsaldo negatief. Dit betekent dat de pendelstroom vanuit de Stedendriehoek naar deze regio's groter is dan de inkomende pendel.

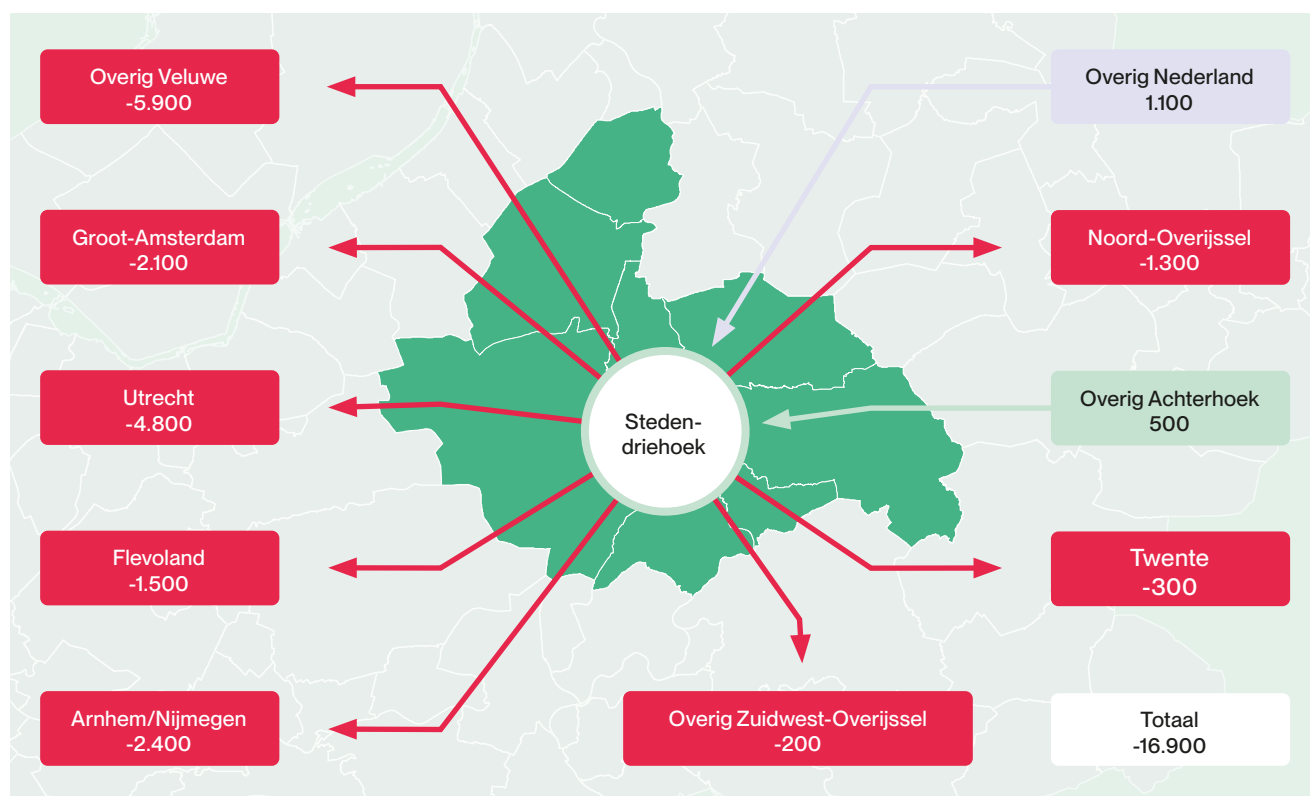
Figuur 2.10 Saldo woon-werkverkeer Stedendriehoek, 2023

Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem.

Pendelbalans heeft zich negatief ontwikkeld

De pendelbalans laat over de periode 2014–2023 een negatieve ontwikkeling zien. Er werken in 2023 per saldo 16.900 personen meer van buiten de Stedendriehoek dan in 2014. Daarmee is de Stedendriehoek meer een woonregio geworden dan een werkregio die pendelaars van elders trekt. De ontwikkeling van het woon-werkverkeer in de periode 2014–2022 laat echter wel een duidelijke trend zien. Meer werknemers woonachtig in de Stedendriehoek zijn in de omliggende regio's en ook in de regio's Utrecht en Amsterdam gaan werken. Uitzonderingen vormen Overig Achterhoek en Overig Nederland.

Figuur 2.10 Saldo woon-werkverkeer Stedendriehoek, 2014-2023

Bron: CBS, 2025. Bewerking: Team Moventem.

3.0

Inwoners

In vogelvlucht

- Op 1 januari 2024 telde de Stedendriehoek 453.714 inwoners.
- Het inwoneraantal is met 0,5 procent gegroeid ten opzichte van een jaar eerder, landelijk was de groei 0,7 procent.
- De instroom van nieuwe inwoners uit het buitenland is een belangrijke bron van groei. De grootste bijdrage aan bevolkingsgroei levert echter de instroom van nieuwe inwoners uit het overige deel van Nederland
- De komende 25 jaar wordt een bevolkingsgroei van 9,0 procent verwacht.
- In de periode 2011–2024 steeg het aantal huishoudens in de Stedendriehoek met 10,7 procent, landelijk was de groei 12,5 procent.
- Inwoners uit de Stedendriehoek wonen vooral en steeds vaker alleen; in de periode 2011–2024 groeide het aandeel éénpersoonshuishoudens van 30,8 naar 34,1 procent.

3.1 Bevolkingsdynamiek

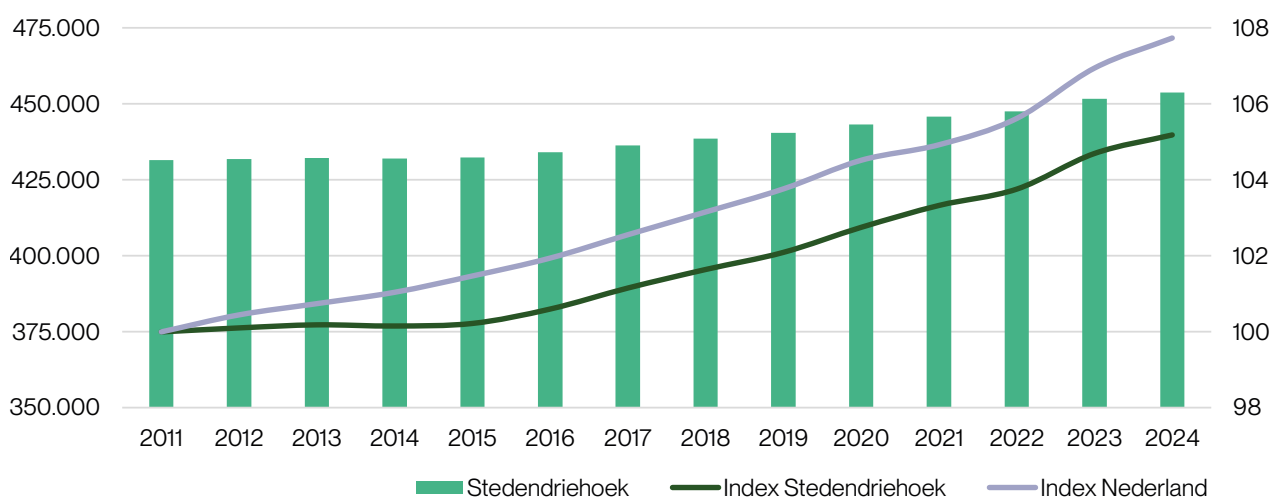
De bevolkingsdynamiek is onder andere van invloed op de vraag naar publieke voorzieningen, economische ontwikkeling en arbeidsmarkt, en op de inrichting van de fysieke leefomgeving. De regionale bevolking vormt tevens de basis van het regionale arbeidsaanbod. Bovendien geven ontwikkelingen in bevolkingsomvang onder meer uitdrukking aan de aantrekkingskracht van een plek als woon- en werklocatie. Aan de hand van regionale bevolkingscijfers geven we een indruk van de aard en omvang van de bevolkingsontwikkeling in de Stedendriehoek. Zo kijken we onder meer naar de componenten waaruit de ontwikkeling is samengesteld, naar de ruimtelijke spreiding en naar de leeftijdsopbouw.

Bevolking neemt verder toe

Op 1 januari 2024 telden de acht Stedendriehoek-gemeenten samen 453.714 inwoners. Dat zijn er 2.101 meer dan een jaar eerder: een groei van 0,5 procent tegenover 0,7 procent landelijk. De bevolkingsontwikkeling in de Stedendriehoek loopt gedurende de periode 2011-2024 licht achter op de landelijke ontwikkeling. Met uitzondering van 2021 is elk jaar de procentuele groei van het aantal inwoners kleiner. Over een langere periode bekeken telde de Stedendriehoek per saldo begin 2024 zo'n 22.300 inwoners meer dan begin 2011 (+5,2 procent). In dezelfde periode nam de totale Nederlandse bevolking met 7,7 procent toe.

Figuur 3.1 Ontwikkeling bevolking, Stedendriehoek en Nederland, 2011–2024

Linker as: in absolute aantallen, rechter as: index 2011=100

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

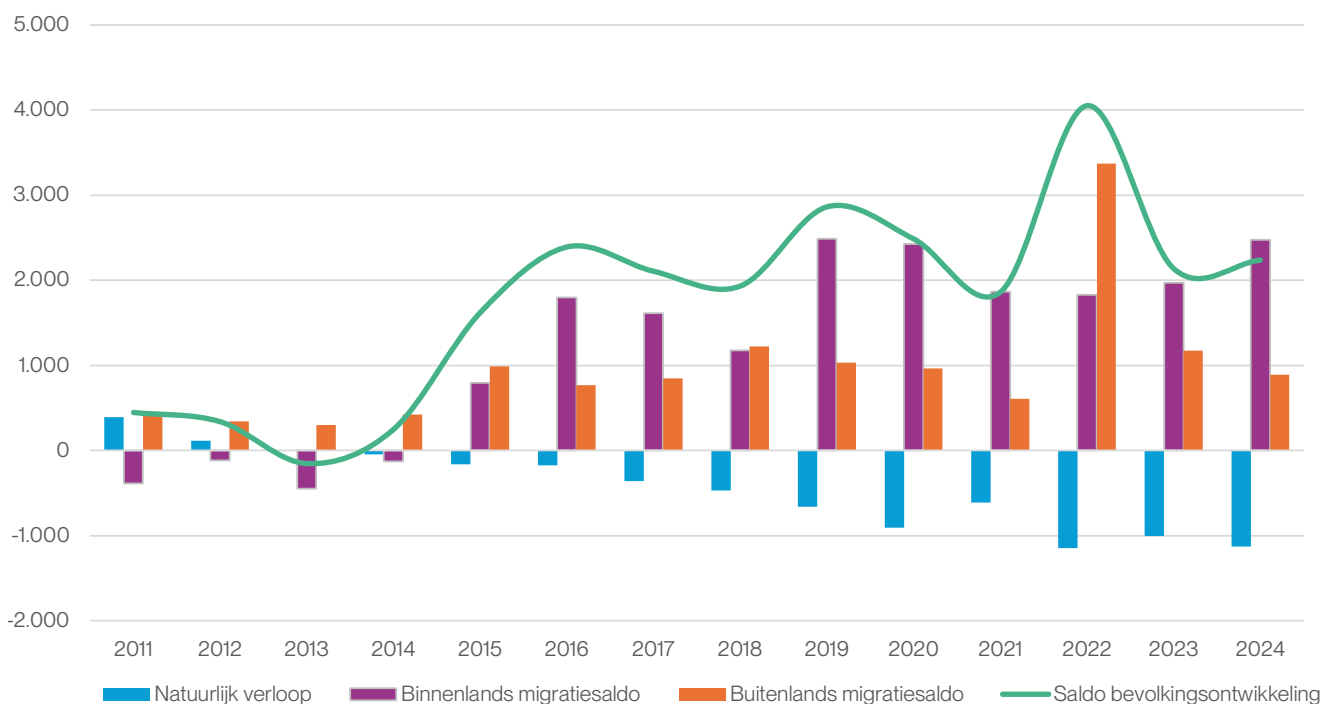
Buitenlandse migratie blijft belangrijkste bron van groei

Als we nader inzoomen op de ontwikkeling van de bevolking dan kijken we in eerste instantie naar twee factoren. Ten eerste het natuurlijk verloop, het saldo tussen geboorte en sterfte. De tweede factor is de migratie, oftewel verhuizingen vanuit en naar de Stedendriehoek, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen binnenlandse en buitenlandse migratie.

We zien dat vanaf 2011 het natuurlijk verloop in toenemende mate afneemt en vanaf 2014 negatief wordt. De jaarlijkse sterfte overtreft sindsdien het aantal geboorten in de regio. Anders is het beeld van de ontwikkeling van de binnenlandse migratie. Tot en met 2014 was er sprake van een jaarlijks vertrekoverschot: ieder jaar vertrokken er meer mensen vanuit de Stedendriehoek naar elders in het land dan dat er zich vanuit elders in het land in één van de Stedendriehoek-gemeenten vestigden. Vanaf 2015 is er elk jaar sprake van een vestigingsoverschot. Vooral in 2019, 2020 en 2024 zijn er meer vestigers dan vertrekkers. Zo overtrof in 2024 het aantal nieuwgevestigden het aantal vertrekkers met 2.477 personen.

De Stedendriehoek heeft vanaf 2011 een doorlopend buitenlands migratieoverschot. Jaarlijks vestigen er zich meer mensen vanuit het buitenland, dan dat er mensen – vanuit de Stedendriehoek – emigreren naar het buitenland. Hierbij geldt dat personen als immigrant kunnen worden geteld als deze personen zijn ingeschreven in de gemeentelijke bevolkingsregisters. Een groep immigranten die zich echter nauwelijks (laten) registreren in de gemeentelijke bevolkingsregisters zijn arbeidsmigranten.⁷ Onduidelijk is dus in hoeverre deze groep vertegenwoordigd is in de migratiecijfers. Niettemin zijn er een aantal oorzaken aan te wijzen voor de toename van het geregistreerde buitenlandse migratiesaldo. Zo was er de afgelopen jaren sprake van een groeiende toestroom van buitenlandse studenten vanwege de toenemende internationale oriëntatie van Nederlandse hogescholen en universiteiten, door onder andere het aanbieden van volledig Engelstalige onderwijsprogramma's. Maar er zijn indicaties dat de instroom van buitenlandse studenten gaat afnemen. Uit voorlopige inschrijfcijfers van collegejaar 2024/2025 blijkt dat de instroom van internationale bachelorstudenten bij Nederlandse universiteiten met 6 procent is gedaald ten opzichte van vorig collegejaar.⁸ Vanaf 2024 hebben Nederlandse universiteiten maatregelen genomen om de instroom van internationale studenten beter te beheersen: universiteiten werven niet meer in het buitenland, behalve voor tekortsectoren, en waarschuwen nieuwe studenten uit het buitenland niet te komen als ze geen huisvesting hebben. Bovendien worden er voorlopig geen nieuwe Engelstalige bacheloropleidingen ontwikkeld.

Figuur 3.2 Samenstelling bevolkingsontwikkeling, Stedendriehoek, 2011–2024

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Daarnaast heeft er vanaf 2016 een sterke instroom van vluchtelingen plaatsgevonden, op dat moment vooral van vluchtelingen uit Syrië. Voor vluchtelingen geldt dat zij (tijdelijk) gehuisvest worden en tegelijk worden ingeschreven in de Basisregistratie Personen (BRP). Later gaat het vooral ook om vluchtelingen uit Oekraïne, wat vooral in 2022 het buitenlandse migratiesaldo heeft opgestuwd. In dat jaar schreven zo'n 15.000 personen afkomstig uit Oekraïne zich in één van de Stedendriehoek-gemeenten. Over het hele jaar 2024 is het buitenlandse migratiesaldo gedaald naar een kleine 900 personen, wat meer in lijn ligt met andere voorliggende jaren.

⁷ Flexnieuws (2024) 'Uitzendbureau niet verantwoordelijk voor inschrijving arbeidsmigrant in gemeente'. Nieuwsbericht, 8 april 2024. Beschikbaar via: <https://www.flexnieuws.nl/2024/04/uitzendbureau-niet-verantwoordelijk-voor-inschrijving-arbeidsmigrant-in-gemeente/>.

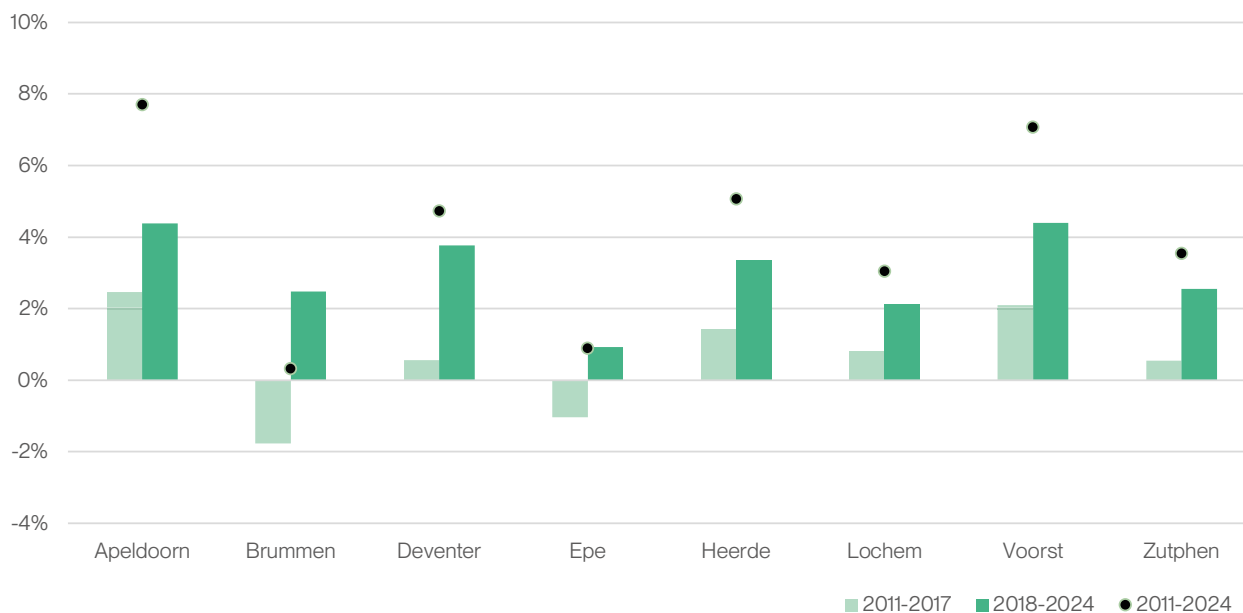
⁸ Universiteiten van Nederland (2024). 'Veel minder internationale studenten naar Nederland'. Nieuwsbericht, 13 november 2024. Beschikbaar via: <https://www.universiteitenvannederland.nl/actueel/nieuws/veel-minder-internationale-studenten-naar-universiteiten>

Bevolking groeit vooral in periode 2018-2024

De omvang van de totale bevolking in de Stedendriehoek is tussen 2011–2024 per saldo met 5,2 procent gegroeid. Als we kijken naar de ruimtelijke spreiding, dan zien we duidelijke verschillen in ontwikkeling tussen gemeenten. Tussen 2011 en 2024 is op het grondgebied van alle acht gemeenten het aantal inwoners toegenomen. Wel is de groei bij zeven van de acht gemeenten kleiner dan de landelijke ontwikkeling van 7,7 procent. Alleen het inwonertal van Apeldoorn is procentueel net zo hard gegroeid als het landelijk gemiddelde. Brummen en Epe hebben tussen 2011 en 2024 minder dan 1 procent bevolkingsgroei.

In figuur 4.3 zien we dat in alle Stedendriehoek-gemeenten het grootste deel van de groei in het tweede deel van de bestudeerde periode heeft plaatsgevonden, in de periode 2018–2024. Het geeft aan dat de bevolkingsontwikkeling de laatste jaren een versnelling heeft doorgemaakt.

Figuur 3.3 Ontwikkeling bevolking naar gemeente (in %), Stedendriehoek, 2011–2024

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Voortgaande vergrijzing

Als we kijken naar hoe de bevolking is opgebouwd qua leeftijd, dan zien we sterke gelijkenissen met de landelijke bevolkingssamenstelling. Door de relatieve toename van het aantal ouderen, in zowel de Stedendriehoek als landelijk, is de vorm van de leeftijdsopbouw van de bevolking niet meer te typeren als een piramide – eerder als een urn of ui. Hierin zien we één van de belangrijkste trends in de demografie van Nederland (en veel andere landen in Europa en daarbuiten): de voortgaande vergrijzing. In 1950 was minder dan 8 procent van de bevolking 65 jaar of ouder, sindsdien is dat aandeel voortdurend toegenomen. Vanaf 2011 is de vergrijzing versneld doordat de eerste babyboomers, de relatief grote geboortecohorten van na 1945, vanaf dat moment de leeftijd van 65 jaar bereikten. In 2024 is in de Stedendriehoek het aandeel 65-plussers al opgelopen tot 23 procent, terwijl dit in 2011 nog 17 procent was. Landelijk is het aandeel gestegen van 16 procent in 2011 naar 21 procent in 2024. Tegelijk zien we dat het aantal en aandeel jongeren afneemt (ontgroening). Dit is in lijn met het landelijke patroon. De Stedendriehoek telde begin 2024 92.600 jongeren (leeftijd tot 20 jaar). In 2011 bedroeg het aandeel inwoners tot 20 jaar 23 procent, in 2024 was dit teruggelopen naar 20 procent. In dezelfde periode daalde het aandeel jongeren op landelijk niveau van 24 procent naar 21 procent.

De verwachting is dat de vergrijzing verder zal toenemen. Als we afgaan op de landelijke lange-termijn bevolkingsprognoses van het CBS, betrouwbare regionale prognoses zijn niet beschikbaar, dan blijkt dat in 2030 23 procent van de inwoners in Nederland 65 jaar of ouder zal zijn¹⁰. Het aandeel van deze groep loopt vervolgens geleidelijk op tot ruim 24 procent in 2050. Voor de nog langere termijn wordt in 2070 een aandeel van 26 procent geraamd. Deze verandering van de leeftijdsstructuur van de bevolking, minder jongeren en een hoger aantal ouderen in de pensioengerechtigde leeftijd, heeft als belangrijk gevolg voor de arbeidsmarkt dat het aanwezige arbeidspotentieel op den duur verkleint.

¹⁰ We presenteren geen verdere detailinformatie over de regionale bevolkingsprognose. Er is namelijk geconstateerd dat detailcijfers van de meest recente CBS Regionale bevolkings- en huishoudensprognoses, die in 2022 gepubliceerd zijn, onvoldoende betrouwbaar zijn. We volgen daarom het advies van het CBS om de detaillering (zoals prognoses uitgesplitst naar leeftijdsgroep) uit deze regionale bevolkingsprognosecijfers niet te gebruiken.

Figuur 3.4 Leeftijdsopbouw bevolking, Stedendriehoek en Nederland, 2011 en 2024

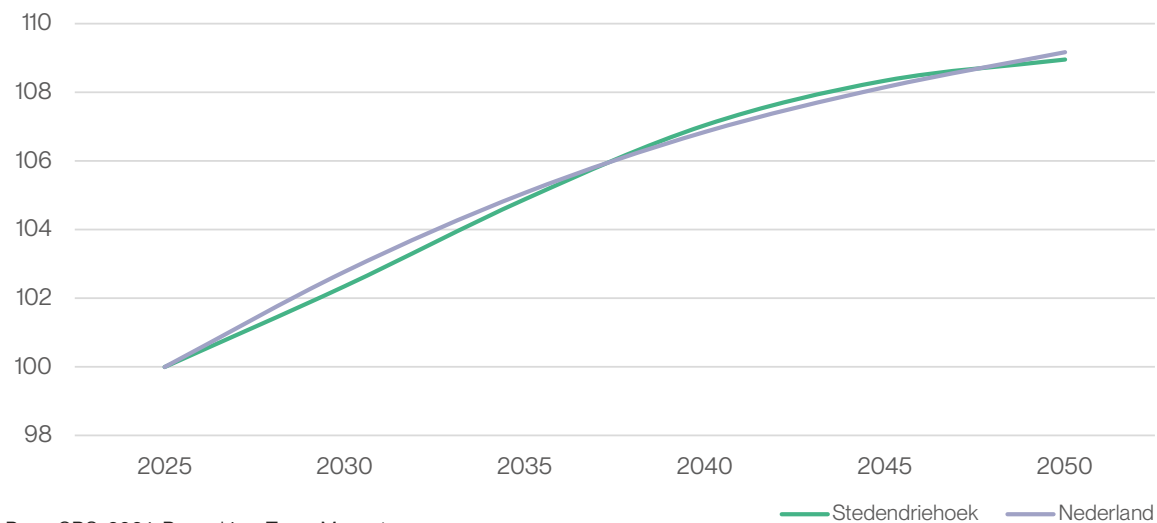

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Op lange termijn afvlakking bevolkingsgroei

De meest recente lange-termijn regionale bevolkingsprognose van het CBS, daterend van juli 2022, laat zien dat de bevolking uit de acht Stedendriehoek-gemeenten per saldo met 9 procent zal toenemen in de komende 25 jaar. In 2050 zal de Stedendriehoek naar verwachting 494.800 inwoners tellen. Het aantal inwoners van de Stedendriehoek blijft groeien, zij het dat de groei vanaf 2040 afvlakt. Het landelijke en regionale ontwikkeltempo verschilt beperkt van elkaar. De Nederlandse bevolking zal tot 2050 naar verwachting ook met zo'n 9 procent toenemen. Nederland zal dan ruim 19,6 miljoen inwoners tellen, waarvan 2,5 procent in de Stedendriehoek woonachtig zal zijn. Begin 2024 is dat 2,7 procent.

Figuur 3.5 Prognose bevolkingsontwikkeling Stedendriehoek en Nederland, 2025–2050 (index 2025=100)

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

3.2 Huishoudens

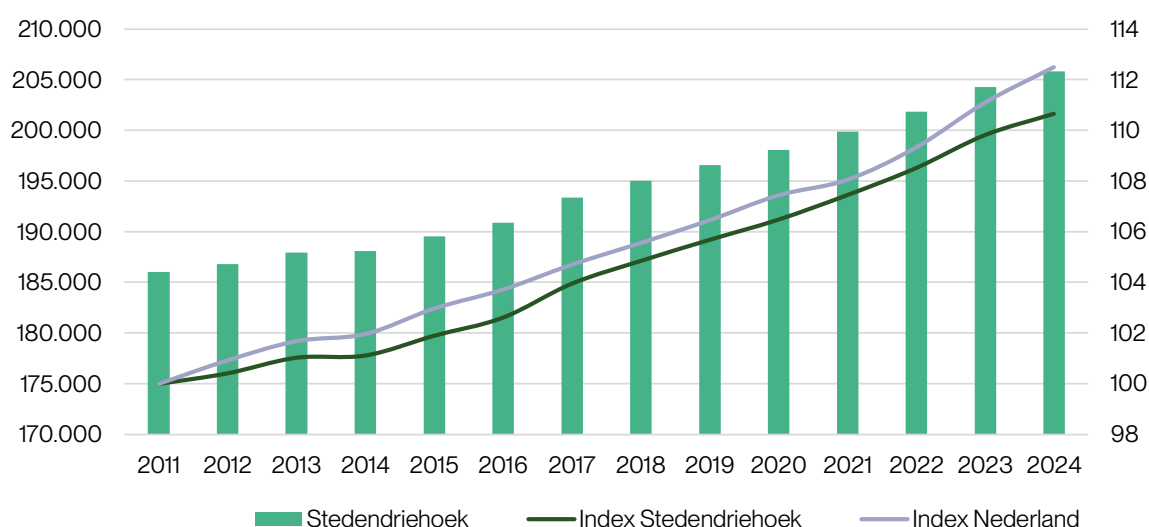
Huishoudens- en bevolkingsontwikkeling hangen met elkaar samen. Inzichten in de ontwikkeling van aantallen en verschillende typen huishoudens is onder andere relevant voor regionale woningbouw en planning.

Aantal huishoudens Stedendriehoek groeit minder hard dan landelijk

Op 1 januari 2024 bedroeg het totaal aantal particuliere huishoudens in de acht Stedendriehoek-gemeenten tezamen 205.830. Dit zijn er 1.563 meer dan een jaar eerder, een stijging van 0,8 procent. Landelijk was de stijging 1,3 procent. In de periode 2011–2024 steeg het aantal huishoudens in de Stedendriehoek en in Nederland met respectievelijk 10,7 en 12,5 procent. Eerder zagen we dat de bevolking in de Stedendriehoek in dezelfde periode met 5,2 procent is toegenomen. Door de relatief hoge huishoudensgroei in vergelijking met de bevolkingsgroei is er sprake van huishoudensverdunning – een afname van de gemiddelde huishoudensgrootte. Een trend die zich ook in de rest van het land voltrekt.

Figuur 3.6 Ontwikkeling aantal huishoudens, Stedendriehoek en Nederland, 2011–2024

Linker as: in absolute aantallen, rechter as: index 2011=100

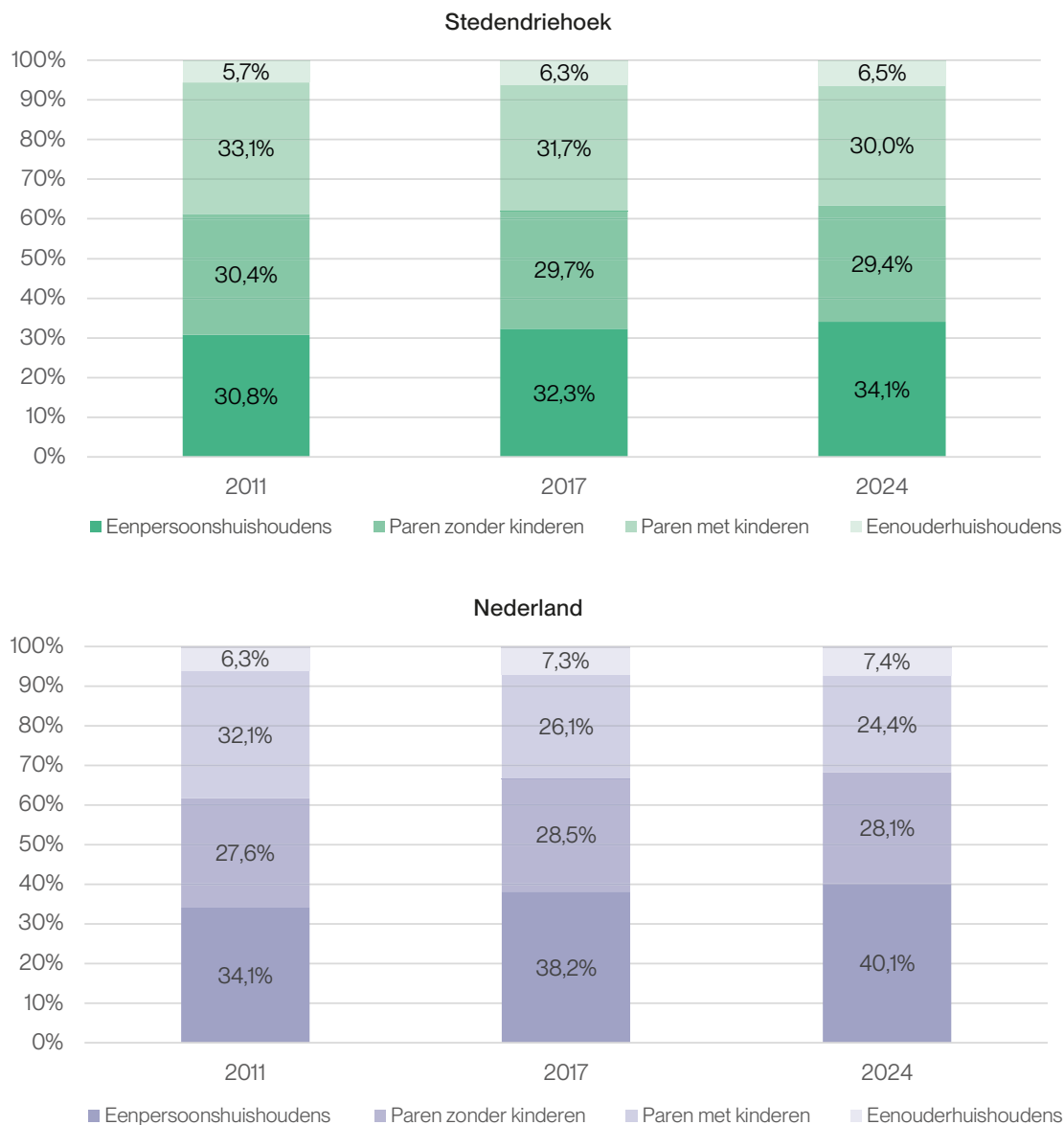

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Steeds meer eenpersoonshuishoudens

Als we kijken naar de samenstelling van de huishoudenspopulatie, en de ontwikkeling ervan, dan blijkt het aantal en aandeel eenpersoonshuishoudens toe te nemen. In 2011 telde de Stedendriehoek 60.814 eenpersoonshuishoudens, wat in 2024 is opgelopen tot bijna 75.000. Wat overeenkomt met respectievelijk 30,8 en 34,1 procent van het totaal aantal huishoudens in de Stedendriehoek. Deze ontwikkeling is in lijn met de landelijke ontwikkeling, waarbij overigens het aandeel eenpersoonshuishoudens in de Stedendriehoek gedurende de betreffende periode lager ligt dan op landelijk niveau. De verwachting is dat in de komende jaren meer mensen alleen zullen wonen. Dat komt voor een belangrijk deel door de voortgaande individualisering en door vergrijzing. Meer mensen zullen voor kortere of langere tijd alleen wonen, voordat ze aan een relatie beginnen, na een scheiding, of na het overlijden van hun partner.

Terwijl het aandeel eenpersoonshuishoudens is toegenomen, daalde in de genoemde periode het aandeel van het huishoudentype paren met kinderen een aantal procentpunten. De aandelen van de overige huishoudentypen zijn met een verandering van minder dan één procentpunt vrijwel constant gebleven over de periode 2011–2024.

Figuur 3.7 Ontwikkeling huishoudens naar type, Stedendriehoek en Nederland, 2011, 2017, 2024

Bron: CBS, 2024. Bewerking: Team Moventem

Huishoudensprognose

In deze editie van de Economische Monitor Stedendriehoek presenteren we geen prognose over de ontwikkeling van het aantal huishoudens. Zoals eerder vermeld bij het onderdeel bevolkingsdynamiek, is er namelijk geconstateerd dat detailcijfers van de CBS Regionale bevolkings- en huishoudensprognoses die in 2022 gepubliceerd zijn, onvoldoende betrouwbaar zijn. De prognoses voor het aantal inwoners per gemeente en andere regio-indelingen vallen wel binnen de berekende betrouwbaarheidsmarges. Maar de detailinformatie naar onder andere huishoudens niet. We volgen daarom het advies van CBS om de detaillering naar huishoudens uit de meest recente regionale bevolkingsprognosecijfers niet te gebruiken.¹¹

¹¹ Voor meer informatie zie themawebsite Regionale Bevolkings- en huishoudensprognose 2022-2050 (PBL/CBS)
<https://themasites.pbl.nl/o/regionale-bevolkingsprognose/#h7>

C1.0

Colofon

De cijfers en andere gegevens zijn in deze rapportage verwerkt als deze op of voor 1 maart 2025 beschikbaar waren.

Team Moventem

Robin Koster

Strategisch adviseur en directeur, Moventem,
projectleider, auteur van deze publicatie

Edwin van de Wiel

Senior onderzoeker, Moventem,
auteur van deze publicatie

Ruud Esselink

Senior onderzoeker, Moventem,
auteur van deze publicatie

Met medewerking van

Friso de Vor

Senior onderzoeker,
Kenniscentrum Technologie van Hogeschool Windesheim

Vragen?

Stel ze aan projectleider Robin Koster, Strategisch adviseur en directeur bij Moventem: r.koster@moventem.nl

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van bronvermelding.

Disclaimer

De Stedendriehoek Monitor 24/25 is met grote zorg opgesteld. In een aantal gevallen zijn cijfers afgerond.
Hierdoor kunnen verschillen met (rand) totalen bestaan.

Team Moventem heeft getracht gebruikte bronnen zorgvuldig te vermelden en auteursrechten te respecteren.

Mocht u onvolkomenheden tegenkomen, dan willen wij dat graag weten. U kunt contact opnemen via info@moventem.nl.

Team Moventem is niet aansprakelijk voor enige directe of indirecte schade die zou kunnen ontstaan door het gebruik van deze monitor.

